

KS. TADEUSZ PAWLUK

ODNOWA MSZY ŚW. W ŚWIETLE SOBOROWEJ REFORMY LITURGICZNEJ

Treść: Wstęp. I. Zarys historyczny rozwoju rzymskiej Mszy św. II. Odnowa Mszy św. w okresie przedsoborowym. III. Odnowa soborowa Mszy św. IV. Kierunki dalszej odnowy Mszy św.

WSTĘP

Wśród zagadnień liturgicznych, żywo dyskutowanych przez ogół liturgistów i najbardziej interesujących szerokie masy wiernych w okresie nie tylko posoborowym, ale i dużo wcześniejszym, na pierwszy plan bez wątpienia wybija się zagadnienie odnowy Mszy św., tzn. jej struktury liturgicznej, jej szaty zewnętrznej. Nic w tym dziwnego — Msza św. jest bowiem Ofiarą całego Kościoła; głównie z Eucharystii, jako ze źródła, spływa na Kościół łaska Boża i przez nią dokonuje się uświęcenie człowieka w Chrystusie i uwielbienie Boga, które jest celem wszystkich dzieł Kościoła. Msza św. jednakże w ciągu wieków podlegała różnym reformom dokonywanym z pozycji umysłowości danej epoki, w wyniku czego zewnętrznym swym wyglądem odbiegała daleko od swego pierwowzoru, co w konsekwencji odbiło się na jej wymowie duszpasterskiej. Msza św. w swej wielowiekowej szacie nie zawsze skutecznie przemawiała do współczesnego człowieka. To właśnie wpłynęło, że Sobór Watykański II w swej Konstytucji *Sacrosanctum Concilium* o Liturgii św., będącej jego pierwszym dojrzałym owocem, wśród innych zagadnień liturgicznych, zajął się i zagadnieniem odnowy Mszy św., wytyczając jej zasadniczy kierunek. W ślad za tym zaczęły się ukazywać dokumenty wykonawcze Stolicy Apostolskiej, wprowadzające w czyn zalecenia soborowe.

Odnowa Mszy św. zalecona przez Sobór Watykański II jeszcze nie zakończyła się. Niemniej jednak zagadnienie postępującej odnowy Mszy św. zasługuje na rozpracowanie ze względu na swoją powagę i szerokie zainteresowania tak ze strony duchownych jak i ogółu wiernych, tym bardziej, że dotychczasowe opracowania tego zagadnienia w polskiej literaturze liturgicznej mają charakter zbyt fragmentaryczny.

Niniejsza praca ma na celu ukazać i w miarę możliwości uzasadnić dokonywającą się obecnie odnowę Mszy św. Aby ten cel można było łatwiej osiągnąć, ukazany zostanie również zarys historyczny rozwoju rzymskiej Mszy św., będący tłem zagadnienia.

I. ZARYS HISTORYCZNY ROZWOJU RZYMSKIEJ MSZY ŚW.¹

Chrystus Pan ustanawiając ofiarę Mszy św. określił istotne jej części, które po dziś dzień stanowią jądro każdej liturgii mszalnej. Na podstawie Pisma św. Nowego Testamentu możemy powiedzieć, że Chrystus Pan swoją pierwszą Mszę św. odprawił w Wieczerniku w sposób następujący: wziął chleb; chleb ten, uczyniwszy dzięki, pobłogosławił, konsekrował i dał do spożycia Apostołom; następnie wziął kielich z winem, znowu dzięki uczynił, wypowiedział słowa konsekracji i dał Apostołom do wypicia². Mamy więc w tej pierwszej Mszy św. dwie istotne części: konsekrację, czyli przeistoczenie, oraz kômunie św.

Istota Mszy św. po dziś dzień nie została zmieniona, gdyż Chrystus Pan nakazał nam ją sprawować na sposób, w jaki sam sprawował³. Na skutek jednak różnaitości w układzie części drugorzędnych, rozmaitego akcentowania w różnych stronach dodatków nieistotnych, wytworzyły się różne liturgie mszalne. Chociaż więc istnieją dziś różne liturgie mszalne i chociaż ulegały one w ciągu wieków ewolucji, wszystkie one opierają się na pierwotnym zarysie zakreślonym przez Chrystusa Pana.

Już księgi Nowego Testamentu świadczą, że z Mszą św. pierwszych chrześcijan łączono cały szereg szczegółów liturgicznych, jak np. czytania ksiąg świętych⁴, wyjaśnianie tego, co było przeczytane⁵, śpiewanie psalmów i hymnów⁶, modlitwy za wszystkie warstwy i stany ludności⁷, zbieranie ofiar na ubogich⁸. Szczegóły te zostały przeniesione na

¹ Amiot F.: *Histoire de la messe*. Paris 1956; Bareille G.: *Eucharistie d'après les Pères*. Dictionnaire de théologie catholique. T. V. Paris 1939, 1121—1183; Bileczewski J.: *Eucharystia w świetle najdawniejszych pomników piśmiennych, ikonograficznych, epigraficznych*. Kraków 1898; Bour R.: *Eucharistie d'après les monuments de l'antiquité chrétienne*. Dictionnaire de théol. cath. T. V., 1183—1210; Brinktrine J.: *Die heilige Messe*. Paderborn 1950 (tłumaczenie polskie: *Msza św.* Warszawa 1957); Coppens J.: *Les origines de l'Eucharistie d'après les livres du Nouveau Testament*. *Ephemerides theologicae Lovanienses* 11 (1934) 30—60; Duchesne L.: *Origines du culte chrétien*. Paris 1925; Fortescue A. — Hozakowski W.: *Dzieje Mszy św.* Poznań 1933; Jounel P.: *Les rites de la Messe*. Paris 1963; Jungmann J.: *Missarum Sollemnia*. Wien 1958; Martimort A.: *L'Eglise en prière. Introduction à la Liturgie*. Paris 1961, s. 257—305; Maurice—Denis N. — Boulet R.: *Eucharistie ou la messe dans ses variétés, son histoire, ses origines*. Paris 1953; Nojszewski A.: *Liturgia rzymska*. Warszawa 1914; Nowowiejski A.: *Msza w okresie przedniecejskim*. Lwów 1922; Parsch P.: *Wtajemniczenie w ofiarę Mszy św. w duchu odnowienia liturgicznego*. Kraków 1947; Quasten J.: *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima*. Bonn 1935; Schmidt H.: *Introductio in Liturgiam occidentalem*. Romae 1960, s. 323—413.

² 1 Kor 11, 23—25.

³ 1 Kor 11, 25.

⁴ Dz 13, 15; 1 Tm 4, 13; 1 Tes 5, 27; Kol 4, 16.

⁵ Dz 20, 7; 1 Kor 14, 26.

⁶ 1 Kor 14, 26; Ef 5, 19; Kol 3, 16.

⁷ 1 Tm 2, 1—2.

⁸ Rz 15, 26; 1 Kor 16, 1—2; 2 Kor 9, 10—13.

grunt chrześcijański z nabożeństw synagogałnych. Być może, że początkowo stanowiły one osobne ranne nabożeństwo chrześcijan, podczas gdy Msza św. była odprawiana wieczorem⁹. Z czasem jednak nabożeństwo to stanowiło oprawę dla Mszy św.

Z Pisma św. Nowego Testamentu również wynika, że wierni modlili się na wzór żydowski w postawie stojącej z wyciągniętymi ku górze rękami¹⁰; mężczyźni podczas nabożeństwa mieli głowy odkryte, niewiasty natomiast przykryte zasłoną i nie miały prawa przemawiać w kościele¹¹; praktykowano pocałunek pokoju¹². Dla zachowania łączności z modlitwami celebransa i potwierdzenia ich wierni używali hebrajskiej formułki *Amen*¹³. W modlitwach używano również innych formułek, jak np. „na wieki wieków”¹⁴, „Bóg błogosławiony na wieki”¹⁵, „przez Pana naszego Jezusa Chrystusa”¹⁶.

Wreszcie z nabożeństwem eucharystycznym odprawianym wśród pierwszych chrześcijan łączono agapy, czyli uczty miłości¹⁷, które jednak już w drugim wieku wyszły z użycia, gdyż były okazją do nadużyć¹⁸.

Nieco wyraźniejszy zarys Mszy św. pierwszych wieków możemy odtworzyć dzięki innym dokumentom chrześcijańskim, których z każdym wiekiem przybywa.

Najbardziej klasyczny opis Mszy św. w drugim wieku podaje św. Justyn Męczennik w swej *Pierwszej Apologii*. Według opisu św. Justyna nabożeństwo eucharystyczne w Rzymie w połowie drugiego wieku miało schemat następujący: czytanie Pisma św. w dowolnej ilości; homilia biskupa na temat przeczytanego Pisma św.; modlitwa wspólna wiernych za wszystkie stany i warstwy ludności; pocałunek pokoju; diakoni przynoszą ofiary mszalne, tj. chleb i wino z wodą; biskup odmawia modlitwy dziękczynne i uwielbienia z wezwaniem Trójcy Przenajświętszej; konsekracja chleba i wina przy użyciu słów ustanowienia; wierni kończą modlitwę słowem *Amen*; Komunia św. pod dwiema postaciami, którą diakoni zanoszą również nieobecny na Mszy św.; zbieranie ofiar na ubogich¹⁹.

Mszę św. z trzeciego wieku na Zachodzie możemy odtworzyć głównie

⁹ Nowowiejski A., jw. s. 25.

¹⁰ 1 Tm 2, 8.

¹¹ 1 Kor 11, 6—7; 14, 34—35.

¹² Rz 16, 16; 1 Kor 16, 20; 1 Tes 5, 26; 1 P 5, 14.

¹³ Mt 6, 13; 1 Kor 14, 16.

¹⁴ Rz 16, 27; Gal 1, 5.

¹⁵ Rz 9, 5; 2 Kor 11, 31.

¹⁶ Rz 5, 11; 5, 21; 6, 11.

¹⁷ 1 Kor 11, 20—22; Jd 12.

¹⁸ Hansens J.: L'Agapè et l'Eucharistie. *Ephemerides liturgicae* 43 (1929) 177—198; Leclercq H.: Agape. *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de la liturgie*. T. I. Paris 1924, 775—848.

¹⁹ S. Iustinus: *Apologia* I, 65—67. PG 6, 427—431.

na podstawie opisów Tertuliana i św. Cypriana²⁰. Opisy te nie są dokładne, gdyż nie chciano narażać świętości chrześcijańskiej na szyderstwa pogan, a ponadto obowiązywała *disciplina arcani*. Według tychże Ojców Kościoła Msza św. dzieli się na Mszę katechumenów i Mszę wiernych. Na Mszę katechumenów składały się czytania wyjątków z Pisma św. tak Starego jak i Nowego Testamentu, a także listów biskupich, oraz homilia biskupa. Czytania dokonywał lektor z wysokiego wzniesienia, tj. z ambony. Czytania były przeplatane śpiewami psalmów wraz z *Alleluja*. Po wygłoszeniu homilii katechumeni i pokutnicy opuszczali zgromadzenie. Msza wiernych rozpoczynała się modlitwą wiernych zwróconych ku wschodowi z wzniesionymi w górę rękami za wszystkie warstwy i stany ludzi i w różnych intencjach. Po pocałunku pokoju miało miejsce ofiarowanie chleba i wina oraz zbieranie jałmużny dla ubogich. W dalszej części Mszy wiernych kapłan wzywał: *Sursum corda*, na co wierni odpowiadali tak, jak i dzisiaj, a następnie była modlitwa eucharystyczna, *Sanctus*, słowa ustanowienia, wspomnienie męki Chrystusowej, łamanie chleba konsekrowanego, Ojciec nasz, Komunia św. pod dwiema postaciami. Postać chleba podczas Komunii św. rozdzielał biskup, diakon natomiast podawał kielich z winem konsekrowanym. Komunię św. przyjmowano stojąc, a postać chleba brano naprzód na rękę; szafarz udzielając Komunii św. wypowiadał formułę: *Ciało Chrystusa*, na co komunikujący się odpowiadał: *Amen*. Do domów zanoszono N. Sakrament tylko pod postacią chleba. Liturgia mszalna kończyła się rozpuszczeniem ludu.

Wiele szczegółów dotyczących Mszy św. w trzecim wieku ukazuje nam *Apostolskie Podanie* Hipolita Rzymskiego, dawniej uważane za jakiś *Ordo* Kościoła egipskiego. *Apostolskie Podanie* to ważne źródło do historii liturgii rzymskiej, napisane ok. 218 r. Przy okazji omawiania konsekracji biskupiej opisano tu także Mszę św. biskupią. Ze źródła tego dowiadujemy się o treści licznych modlitw mszalnych, oraz o dialogu w czasie nabożeństwa pomiędzy biskupem lub diakonem z jednej strony, a ludem z drugiej²¹.

²⁰ Tertulian opisuje Mszę św. głównie w swych licznych pismach apologetycznych, św. Cyprian natomiast głównie w swych listach. Zestawienie tekstów Tertuliana i św. Cypriana oraz niektórych innych pisarzy pierwszych wieków podaje Nowowiejski A., jw. s. 46 n., oraz Fortescue A. — Hozakowski W., jw. s. 39—51.

²¹ *Apostolskie Podanie* I, 8—34: „Po konsekracji biskupa wszyscy wymieniali z nim pocałunek pokoju. Diakon zaś składał dary ofiarne. Kiedy biskup, a także kapłani, kładli ręce na darach ofiarnych, wówczas przewodniczący taką dziękczynną odmawiał modlitwę: Pan niech będzie z wami wszystkimi. A cały lud odpowiada: Z duchem twoim. Następnie: W górę serca. A lud: Mamy je wzniesione do Pana. I znów: Dziękujemy Panu. A zebrany lud na to: Jest rzeczą godną i słuszną. Raz jeszcze niech powtórzy te wezwania, a potem niech się modli według zwyczaju przy św. Ofierze. Następnie odmówią modlitwę eucharystyczną, powtarzając za biskupem: Dziękujemy Ci, Panie, przez umiłowanego Syna Twego, Jezusa Chrystusa, któregoś nam zesłał w ostatnich dniach jako Zbawiciela i Odkupiciela,

Największym pomnikiem liturgicznym pierwszych wieków chrześcijaństwa, ukazującym nam najwięcej szczegółów obrzędowych Mszy św., a właściwie całą strukturę Mszy św., są *Konstytucje Apostolskie*, zwłaszcza ich księga VIII²². Dzieło to powstało na Wschodzie w czwartym wieku. Jest ono największym zbiorem prawnoliturgicznym z okresu wczesnochrześcijańskiego. Księga VII *Konstytucji Apostolskich* zawiera modlitwę, która prawie w całości pokrywa się z hymnem *Gloria* w dzisiejszej Mszy św. rzymskiej. Księga VIII *Konstytucji Apostolskich* podaje, łącznie z rytmem sakry biskupiej, całą liturgię mszalną, tzw. liturgię klementyńską, gdyż rzekomo miała być dana przez Apostołów za pośrednictwem św. Klemensa Rzymskiego.

Schemat Mszy św. podany w *Konstytucjach Apostolskich* jest w swej istocie podobny do tego, jaki podał św. Justyn Męczennik w swej *Pierwszej Apologii* w drugim wieku. Liturgia mszalna zawarta w *Konstytucjach Apostolskich* ma jednak cechy charakterystyczne, do których należy np. czytanie pięciu lekcji, tj. z Prawa Mojżeszowego, Proroków, Listów, Dziejów i Ewangelii (V, 11), epikleza, czyli wezwanie Ducha Św., jako świadka męki Pana Jezusa, aby „ukazał ten chleb ciałem Chrystusa, a kielich krwią Chrystusa” (XII, 39), mająca miejsce po konsekracji²³.

Liturgia mszalna pierwszych trzech wieków w różnych częściach ówczesnego Kościoła jest w zasadzie jednolita. Świadectwem tego jest pierwszy list św. Klemensa Rzymskiego do Koryntian, w którym między innymi autor zaznacza: „Powinniśmy ładu przestrzegać we wszystkim, co nam w czasach nakazanych Pan pełnić rozkazał: ofiary zanosić i służbę Bożą pełnić trzeba, ale nie bez ładu i porządku, lecz w czasach i godzinach oznaczonych. Gdzie i przez kogo wszystko ma się spełnić, Sam oznaczył najwyższym rozkazem swoim, by wszystko dokonywało się świątobliwie według jego upodobania i miłe było jego woli. Ci zatem,

jako zwiastuna woli Twojej... Według Twojej woli wydany na mękę, zniweczył śmierć, kajdany szatańskie potargał, piekło pohańbił, świętych do nieba wprowadził, utwierdził prawa i otworzył bramę zmartwychwstania. Wziął chleb, dzięki czynił i mówił: Bierzcie, jedzcie, to jest Ciało moje, które za was będzie wydane. I podobnie wziął kielich ze słowami: To jest krew moja, która za was wylana będzie. Gdy to czynicie, na moją pamiątkę czyńcie. Przez pamięć więc na Jego śmierć i Jego zmartwychwstanie, ofiarujemy Ci ten chleb i kielich i dzięki czynimy, żeś nam pozwolił jawić się przed Tobą i spełniać urząd kapłański. Usilnie błagamy Cię, abyś zesłał raczył Ducha Świętego na ofiarne dary tego Kościoła i abyś Go wszystkim spożywającym z tych darów udzielił, aby posłużyło im do świętości, żeby napelnieni Duchem Świętym, oświeceni prawdą i umocnieni w wierze, Ciebie uwielbiali i chwaliли w Synu Twoim, Jezusie Chrystusie, wraz z którym niech Ci będzie cześć i moc w Kościele świętym teraz i zawsze i po wszystkie wieki. Amen” (Według P. Parscha: Wtajemniczenie w ofiarę Mszy św., s. 34 n.); Elfers H.: Die Kirchenordnung Hippolyts von Rom. Paderborn 1938.

²² PG 1, 1089—1114; Bilczewski J., jw. 101—129; Czuj J.: Patrologia. Poznań 1953, s. 32.

²³ Fortescue A. — Hozakowski W., jw. s. 66 nn.

którzy w czasach nakazanych składają ofiary swoje, mili są Bogu i błogosławieni; albowiem tacy, którzy przestrzegają praw Pańskich, nie błądzą. Otóż arcykapłanowi poruczone zostały szczególne służby Bożej obowiązkowi, i kapłanom zostało wskazane miejsce właściwe, i lewitom została wskazana służba właściwa”²⁴. Oczywiście, że jednolitość liturgii mszalnej była względna, choćby z tego powodu, że nie było ksiąg liturgicznych. Dotyczyła ona początkowo czynności istotnych, a nie ceremoniału, który dopiero się tworzył. Z czasem jednak, mimo braku ksiąg liturgicznych, ogólny zarys nabożeństwa eucharystycznego przybrał charakter jednolity w ściślejszym znaczeniu. Wypływa to z zasady, że kto czyni to samo przez dłuższy czas, stara się to czynić w ten sam sposób. Ponadto kontakty między kościołami poszczególnymi, powaga biskupów, poczucie jedności wśród chrześcijan, wszystko to składało się na wytworzenie jednolitej liturgii.

Względna jednolitość liturgii mszalnej w całym Kościele zaczęła się łamać w czwartym wieku. W różnych środowiskach kościelnych zaczęto samodzielnie rozwijać dotychczasowy jednolity ryt. Zmiany te były podyktowane różnymi względami praktycznymi, rozwijającą się pobożnością, okolicznościami osób i miejsc. Z chwilą spisania obrzędów różnice utrwaliły się jeszcze bardziej. W ten sposób powstały różne obrządki liturgiczne.

Na Zachodzie wytworzyły się dwa macierzyste typy liturgiczne Mszy św., które wzajemnie na siebie oddziaływały: rzymski i gallikański. Siedzibą pierwszego był początkowo sam Rzym, drugiego cała Galia z ośrodkiem głównym w Lyonie. Liturgia gallikańska miała cały szereg rozgałęzień. Z niej zrodziły się: liturgia mediolańska w północnych prowincjach Italii, której krzewicielem był św. Ambroży; liturgia mozarabska na terenie Hiszpanii, której głównym twórcą był św. Izydor z Sewilli; oraz liturgia celtycka na terenie Irlandii, zanikła w VI/VII wieku. Dokładny opis starożytnej liturgii gallikańskiej posiadamy w opracowaniu pt. *Expositio brevis antiquae liturgiae Gallicanae*, powstałym przy końcu VII lub w pierwszej połowie VIII wieku, często niewłaściwie przypisywanym św. Germanowi z Paryża († 576)²⁵. Zbiór Mszy gallikańskich z VII i VIII wieku zawiera sakramentarz frankoński, tzw. *Missale Gothicum*²⁶. Liturgia gallikańska, podobnie jak i jej pochodne, wiele szczegółów do swej Mszy św. zapożyczyła ze Wschodu, stanowi mieszaninę rytu rzymskiego ze wschodnimi²⁷.

²⁴ S. Clemens Romanus: Ep. ad Corinthios I, 40—41. PG 1, 287—290; tłum. polskie: Lisiecki A., Pisma Ojców Apostolskich. Poznań 1924, s. 145 n.

²⁵ PL 72, 89—94; Brinktrine J.: Msza św., s. 27.

²⁶ PL 72, 225—318.

²⁷ Fortescue A. — Hozakowski W., jw. s. 115 nn.; Lietzmann H.: Ordo Missae Romanus et Gallicanus. Bonn 1923; Rado P.: Enchiridion liturgicum. T. I. Romae 1961, s. 93—105.

Badając źródła rzymskiej Mszy św. do najstarszych należy zaliczyć formularz eucharystyczny znajdujący się w dziele *De Sacramentis* (IV, 5 n.), przypisywany św. Ambrożemu († 397). Formularz ten zawiera tekst kanonu mszalnego, którego związek z dzisiejszym kanonem rzymskim jest zupełnie wyraźny²⁸. Autorem tego tekstu kanonu nie mógł być jednak sam św. Ambroży, gdyż tekst ten nie był znany we Włoszech północnych pod koniec IV wieku; na podstawie dzieł św. Ambrożego można wykazać, że w tym czasie był w użyciu jakiś mszał gallikański. Tekst kanonu zawarty w *De Sacramentis* pochodzi prawdopodobnie z liturgii afrykańskiej²⁹.

Pełniejszy obraz Mszy św. w obrządku rzymskim dają nam sakramentarze, czyli księgi, którymi posługiwali się celebransi, zawierające modlitwy mszalne, kanon mszalny, oraz modlitwy odnoszące się do sakramentów chrztu i kapłaństwa. Do najstarszych sakramentarzy należy zaliczyć: Sakramentarz Leoniański (*Sacramentarium Leonianum*) pochodzący z VI lub VII wieku, zawierający liturgię rzymską z okresu od św. Damazego I do św. Leona Wielkiego (366—461)³⁰; Sakramentarz Gelazjański (*Sacramentarium Gelasianum*) pochodzący z VII lub VIII wieku, zawierający rzymski obrządek Mszy św. z IV wieku³¹; oraz Sakramentarz Gregoriański (*Sacramentarium Gregorianum*) pochodzący z końca VIII wieku, zawierający Msze św. z czasów św. Grzegorza Wielkiego (590—604) i późniejsze. Ten ostatni sakramentarz papież Hadrian I w r. 785 przesłał cesarzowi Karolowi Wielkiemu, który wprowadził go w życie w swoim królestwie³². Trzy te sakramentarze są dziś najważniejszymi pomnikami początkowego i ustalonego rytu rzymskiego³³.

²⁸ De Sacramentis IV, 5—6: Dicit sacerdos: „Fac nobis”, inquit, „hanc oblationem adscriptam, ratam, rationabilem, acceptabilem, quod figura est corporis et sanguinis domini nostri Jesu Christi. Qui pridie quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem, respexit in caelum ad te, sancte pater omnipotens aeternae deus, gratias agens benedixit, fregit fractumque apostolis suis et discipulis suis tradidit dicens: Accipite et edite ex hoc omnes: hoc est enim corpus meum, quod pro multis confringetur. Similiter etiam calicem postquam cenatum est, pridie quam pateretur, accepit, respexit in caelum ad te, sancte pater omnipotens aeternae deus, gratias agens benedixit, apostolis suis et discipulis suis tradidit dicens: Accipite et bibite ex hoc omnes; hic est enim sanguis meus”.

Vide quid dicat: „Quotiescumque hoc feceritis, toties commemorationem mei facietis, donec iterum adveniam”. Et sacerdos dicit: „Ergo memores gloriosissimae eius passionis et ab inferis resurrectionis et in caelum adscensionis, offerimus tibi hanc immaculatam hostiam, rationabilem hostiam, incruentam hostiam, hunc panem sanctum, et calicem vitae aeternae; et petimus te precamur, ut hanc oblationem suscipias in sublimi altari tuo per manus angelorum, tuorum, sicut suscipere, dignatus es munera pueri tui iusti Abel et sacrificium patriarchae nostri Abrahae et quod tibi obtulit summus sacerdos Melchisedech”; Brinktrine J., jw. s. 28.

²⁹ Gamber K.: Ist der Canon-Text von „De Sacramentis” in Mailand gebraucht worden? *Ephemerides liturgicae* 79 (1965) 108—116.

³⁰ Brinktrine J., jw. s. 29.

³¹ Chavasse A.: Le sacramentaire gélasien. Tournai 1958.

³² PL 98, 435; Brinktrine J., jw. s. 30 nn.

³³ Gamber K.: Codices liturgici latini antiquiores. Freiburg Schweiz 1963, s. 121—178.

Oprócz sakramentarzy wiele światła na dawny ryt rzymski rzucają przechowane do naszych czasów takie dokumenty, jak *Ordines Romani*, pochodzące od VII do XIV wieku, zawierające wskazówki dla biorących udział przy odprawianiu Mszy św.³⁴, oraz antyfonarze, lekcjonarze i ewangeliarze.

Na podstawie powyższych dokumentów możemy stwierdzić, że liturgię rzymską początkowo cechowała wielka prostota, unikanie zbędnych form. We Mszy św. rzymskiej w porównaniu z innymi liturgiami, zwłaszcza Wschodu, stwierdzamy brak litanii wstawienniczych, które w innych obrządkach odmawiał diakon i w ogóle mały udział diakona w czynnościach liturgicznych, umieszczenie pocałunku pokoju przed Komunią św. zamiast przed ofiarowaniem, brak wszelkiej inwokacji do Ducha Św. po konsekracji, czyli tzw. epiklezy, oraz jakby brak należytego porządku logicznego w kanonie³⁵.

W rozwoju liturgii rzymskiej możemy odróżnić dwa etapy. Naprzód przetłumaczono modlitwy mszalne z języka greckiego i ułożono je w swoistym porządku. Następnie i ten porządek został zmieniony, głównie przez skrócenie. W wyniku tego uzyskano kształt Mszy św. taki, jaki podaje *Sakramentarz Gelazjański*.

Różne są teorie starające się rozwikłać zagadnienie ewolucji, zwłaszcza jej punktu wyjściowego, pierwotnej Mszy św. rzymskiej. Np. niektórzy uważają, że liturgią wyjściową była liturgia, którą podaje księga VIII *Konstytucji Apostolskich*. Liturgia ta aż do połowy czwartego wieku co do istoty była wszędzie jednolita. Ponieważ była ona zbyt długa, dlatego na gruncie rzymskim została zreformowana. Powodem reformy był wzgląd na nowonawracających się, którzy jako mniej gorliwi od pierwszych chrześcijan pragnęli krótszych nabożeństw, a także stopniowe zamieranie instytucji katechumenatu. Tej pierwszej istotnej reformy miał dokonać papież św. Damazy I (366—384)³⁶.

Porządek rzymskiej Mszy św. po pierwszych reformach utrwalił się za papieża św. Grzegorza Wielkiego. To właśnie ten papież pozostawił nam liturgię rzymską w zasadzie w takim stanie, w jakim przetrwała ona do naszych czasów. Zwłaszcza kanon Mszy św. rzymskiej utrwalony w VII wieku pozostał niezmieniony do czasów dzisiejszych. Biograf św. Grzegorza Wielkiego, Jan Diakon, stwierdza, że papież ten „zebrał sakramentarz Gelazego w jedną księgę, wiele opuszczając, a zmieniając mało”³⁷. Również papież Benedykt XIV podaje, że nikt z papieży nie

³⁴ PL 77, 937—1372; Brinktrine J., jw. s. 32 nn.; Fortescue A.-Hozakowski W., jw. s. 161 nn.

³⁵ Fortescue A.-Hozakowski W., jw. s. 142 n.

³⁶ Probst F.: *Liturgie des vierten Jahrhunderts und deren Reform*. Muenster 1893, s. 319 nn.; Fortescue A.-Hozakowski W., jw. s. 180 nn.

³⁷ Vita S. Gregorii M., n. 2. PL 75, 94.

dodał ani zmienił niczego w kanonie od czasów św. Grzegorza³⁸. Do późniejszych dodatków moglibyśmy tylko zaliczyć modlitwy u stopni ołtarza, *Gloria*, *Credo*, modlitwy przy offertorium, *Lavabo*, podniesienie, błogosławieństwo, ostatnią Ewangelię, okadzenie osób i rzeczy, dzwonięcie, gesty. Wszystkie te dodatki przedostały się do Mszy św. rzymskiej z liturgii bądź wschodniej bądź gallikańskiej, aby ożywić surowy i prosty ryt rzymski.

Autorami dodatków mszalnych byli przede wszystkim biskupi, którzy na swoich terenach tworzyli partykularne prawo liturgiczne, często zapożyczane od innych, a w późniejszych okresach synody prowincjonalne, które dążyły do ujednolicenia liturgii w danych prowincjach kościelnych. Wiele liturgicznych szczegółów mszalnych zrodziło się również w zakonach; zakony chcąc powiększyć pobożność tak kapłanów jak i wiernych, okazać większą cześć zewnętrzną dla Ofiary eucharystycznej, lepiej unaocznic myśli w niej zawarte, rozbudowywały zewnętrzną strukturę Mszy św. Znane są również wypadki wywierania przez władzę świecką wpływu na kształtowanie się prawa liturgicznego. Aby położyć kres wszelkim dodatkom w liturgii Sobór Trydencki wyznaczył specjalną komisję dla zbadania nadużyć i ujednolicenia ksiąg liturgicznych. Tej odnowy liturgicznej zleconej przez Sobór Trydencki dokonał dopiero św. Pius V. Papież ten odjął biskupom, synodom, ordynariuszom zakonnym i wszystkim innym, poza Stolicą Apostolską, prawo robienia jakichkolwiek zmian i dodatków w księgach liturgicznych. Papież Sykstus V konstytucją *Immensa* z dnia 22 stycznia 1588 r. ustanowił św. Kongregację Obrzędów, której zlecił całokształt spraw liturgicznych. Odtąd przyjęła się powszechnie zasada, że autorem prawa liturgicznego jest jedynie Stolica Apostolska³⁹.

Mówiąc o rozwoju rzymskiej Mszy św. należy zauważyć również ewolucję udziału w niej wiernych. Istotną cechą nabożeństw starochrześcijańskich był żywy w nich udział wiernych. Czynny udział wiernych był ściśle związany ze strukturą liturgii. Liturgia miała charakter społeczny, była własnością całej gminy chrześcijańskiej. Już z zestawienia przytoczonych na początku samych tylko tekstów Pisma św. Nowego Testamentu wynika, że wszyscy wierni trwali w uczestnictwie łamania chleba, śpiewali psalmy i hymny, spożywali konsekrowane chleb i wino. Wierni pierwszych wieków chrześcijaństwa czynnie uczestniczyli w Ofierze eucharystycznej, odpowiadali głośno na wezwania celebransa, wspólnie z celebransem odmawiali wiele modlitw, śpiewali teksty liturgiczne, przystępowali do Komunii św. w czasie Mszy św. Z czasem jednak rola

³⁸ Benedictus XIV: De sacrosancto sacrificio Missae libri tres. Wyd. J. Schneider, Mainz 1879 (wydanie I: Romae 1748), lib. II, XII, 12.

³⁹ Kan. 1257: „Unius Apostolicae Sedis est tum sacram ordinare liturgiis, tum liturgicos approbare libros”; R a d ò P., jw. s. 22 n.

wiernych przy sprawowaniu Ofiary eucharystycznej zaczęła się zmniejszać. Istotną przyczyną zmniejszenia się roli wiernych przy sprawowaniu Ofiary eucharystycznej była dążność do zewnętrznego uświetnienia liturgii. Proces ten rozpoczął się już od czasów św. Grzegorza Wielkiego, kiedy to tzw. *scholae cantorum* zaczęły wypierać z kościołów śpiew ludu, rezerwując dla siebie pewne partie śpiewu liturgicznego. Wprowadzenie do kościoła wielkich organów, rozwój muzyki wokalne i bogate ceremonie liturgiczne sprawiły, że wierni stali się w kościele słuchaczami i biernymi obserwatorami tego, co działo się przy ołtarzu.

Najważniejszy jednak wpływ na proces oddalania się wiernych od ołtarza wywarły trudności językowe. Liturgia pierwszych wieków była dla wszystkich zrozumiała i dostępna, gdyż używano w niej języka dla wszystkich zrozumiałego — naprzód aramejskiego, potem greckiego, a w końcu łacińskiego. Łacina jednak z czasem stała się językiem martwym, a przeto i niezrozumiałym dla wielu.

Świadomość, że Ofiara eucharystyczna ma charakter społeczny i publiczny, że wierni mają w niej swój obowiązkowy udział, odżyła dopiero w wieku XIX. Przyczynił się do tego ruch liturgiczny, który postawił sobie za cel zbliżyć do kultu Bożego najszersze masy wiernych oraz oprzeć liturgię na zdrowej tradycji chrześcijańskiej⁴⁰.

W rozwoju rzymskiej Mszy św. należy także zauważyć powstanie i rozpowszechnienie się Mszy św. cichej. Msza św. cicha powstała w wyniku skrócenia i okrojenia dawnej uroczystej Mszy św. rzymskiej. Msza św. cicha była koniecznością, gdy celebrowanie stało się codzienną praktyką kapłanów. W Mszy św. cichej funkcje diakona i subdiakona, a częściowo i chóru, przejął na siebie sam celebrans, mając do pomocy w częściach dialogowanych akolitę. Siłą rzeczy i ceremonie Mszy św. cichej zostały uproszczone.

Następstwem powstania Mszy św. cichych było powstanie nowego mszału pełniejszego, zw. *Missale plenarium* albo *mixtum*. Dawniej kapłan korzystał tylko z sakramentarza, w którym nie potrzebował tekstów lekcji, Ewangelii, czy antyfon, gdyż ich nie odmawiał i dlatego znajdowały się one w osobnych księgach. Najdawniejszym pomnikiem pełnego mszału ma być rękopis z Monte Cassino, pochodzący z początku VIII wieku⁴¹. Urzędowym usankcjonowaniem Mszy św. cichych było wydanie mszału przez Papieża św. Piusa V.

Msza św. cicha, chociaż zrodziła się ze Mszy św. uroczystej, to jednak w późniejszym okresie wpływała z kolei na jej obrzędy. Tak jak we Mszy św. cichej, tak i we Mszy św. śpiewanej odprawianej z chórem

⁴⁰ Rousseau O.: *Histoire du mouvement liturgique*. Paris 1945; Schenk W.: *Udział ludu w ofierze Mszy św.* Lublin 1960.

⁴¹ Fortescue A.-Hozakowski W., jw. s. 234, 288.

i asystą celebrans odmawiał wszystkie teksty mszalne, nawet i te, które śpiewali diakoni, subdiakoni i chór, za wyjątkiem krótkich odpowiedzi. W ten sposób celebrans zacieśniał społeczny charakter liturgii.

W wyniku zwłaszcza średniowiecznej ewolucji struktury mszalne nagromadziło się w liturgii, obok dodatków pozytywnych, wiele dodatków mało znaczących, często tylko symbolicznych, zacierających właściwe części Mszy św., a nawet gorszących. Toteż Sobór Trydencki w dniu 20 lipca 1562 r. powołał siedmioosobową komisję do zebrania nadużyć, jakie znalazły się we Mszy św.⁴² Komisja opracowała obszerny katalog tych nadużyć, który jednak nie wszedł pod obrady Soboru z powodu braku czasu, ale był podstawą do opracowania schematu dziewięciu kanonów⁴³. Nad schematem tych kanonów dyskutowano od 10 do 13 września 1562 r. W wyniku dyskusji, zamiast dziewięciu kanonów, uchwalono jeden dekret zlecający sprawę usunięcia nadużyć ze Mszy św. ordynariuszom⁴⁴.

Sobór Trydencki zlecił również zbadanie dotychczasowego mszału i przywrócenie mu dawnej właściwej formy⁴⁵. Nowy zreformowany mszał został opublikowany przez papieża św. Piusa V bullą *Quo primum* z dnia 14 lipca 1570 r. Mszał ten otrzymał tytuł: *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum*. Bulla św. Piusa V nakazywała używanie tego mszału wszędzie, gdzie obowiązuje ryt rzymski. „Wszystkie obrządki z innych mszałów — głosiła bulla — chociażby dawne i dotąd zachowane, należy na przyszłość porzucić i zupełnie usunąć, Mszę zaś należy śpiewać lub odmawiać wedle rytu, sposobu i wzoru w niniejszym mszale; przy odprawianiu Mszy św. niechaj nikt nie poważy się ani dodawać ceremonii, ani odmawiać innych modlitw niż te, które tutaj w nim są zawarte”. Bulla wszakże zrobiła jeden wyjątek co do powszechnej mocy obowiązującej mszału. Zezwoliła bowiem na używanie innego obrządku we Mszy św., jeżeli obrządek ten zachowywany był w danym miejscu przynajmniej przez dwieście lat. Na tej podstawie kilka obrządków na Zachodzie zachowało swój odmienny ryt mszalny.

Jak wynika z treści bulli promulgacyjnej mszał św. Piusa V nawiązywał do wieków starożytnych Kościoła i dawnych, nieskażonych wzorów. Usunął wiele późniejszych ozdób Mszy św., uproszczył jej ryt. Tak np. zostały usunięte liczne i długie sekwencje, a pozostawiono tylko pięć najlepszych; uproszczone zostały procesje i zbyt jaskrawe ceremonie. Ale jednocześnie usankcjonowane zostały niektóre późniejsze dodatki, których nie zdołano usunąć, gdyż zbyt mocno weszły w zwyczaj.

Od czasów św. Piusa V mszał rzymski doznał jeszcze kilku nowych

⁴² Concilium Tridentinum Diariorum, Actorum, Epistolarum, Tractatum nova collectio. Wyd. Societas Goerresiana. T. VIII. Friburgi Brisg. 1919, s. 721.

⁴³ Tamże, s. 926—928.

⁴⁴ Tamże, s. 928—939, 962—963.

⁴⁵ Concilium Tridentinum. T. II. Diariorum pars II. Friburgi Brisg. 1963, s. 706.

poprawek. Klemens VIII bullą *Cum Sanctissimum* z dnia 7 lipca 1604 r. opublikował mszał poprawiony z błędów, jakie w międzyczasie zakradły się doń na skutek dowolnego druku. Urban VIII bullą *Si quid est* z dnia 2 września 1634 r. opublikował swój mszał, w którym rubrykom mszalnym nadał więcej prostoty i jasności. Nowy mszał wydał Leon XIII w r. 1884; mszał ten zawierał między innymi szereg nowych wotyw mszalnych. Po przeprowadzonej rewizji śpiewu liturgicznego za św. Piusa X, zaczęto drukować nowe mszały z uwzględnieniem nowych melodii mszalnych według edycji watykańskiej. Nowy mszał wyszedł również za Benedykta XV, ogłoszony dekretem z dnia 25 lipca 1920 r.; mszał ten otrzymał nazwę: *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, S. Pii V Pontificis Maximi jussu editum, aliorum Pontificum cura recognitum, a Pio X reformatum et SSmi D. N. Benedicti XV auctoritate vulgatum*. Mszał Benedykta XV nawiązywał do bulli św. Piusa X *Divino afflatu* z dnia 1 listopada 1911 r. Przez usunięcie wotyw umieszczonych przez Leona XIII została przywrócona w tym mszale ich liczba pierwotna. Mszał Benedykta XV z niewielkimi zmianami przetrwał do ostatnich czasów. Nowy, zreformowany mszał promulgował papież Jan XXIII.

II. ODNOWA MSZY ŚW. W OKRESIE PRZEDSOBOROWYM

Odnowa Mszy św., którą nakazuje i częściowo przeprowadza Konstytucja Soboru Watykańskiego II o Liturgii św., właściwie została zapoczątkowana już w okresie przedsoborowym. Przydatny grunt do odnowy Mszy św. przygotował ruch liturgiczny, początkami swymi sięgający ubiegłego stulecia. Widoczne owoce w dziedzinie odnowy Mszy św. naszych czasów zrodziły się głównie za papieża Piusa XII i Jana XXIII.

1. ODNOWA MSZY ŚW. PIUSA XII

Papieżowi Piusowi XII, gdy chodzi o dziedzinę liturgii mszalnej, zawdzięczamy przede wszystkim teologiczną rozbudowę zagadnienia czynnego udziału wiernych we Mszy św. Papież ten naprzód w encyklice *Mystici Corporis* z dnia 29 czerwca 1943 r.⁴⁶, a jeszcze bardziej w encyklice *Mediator Dei* z dnia 20 listopada 1947 r.⁴⁷ wykazał, że wszyscy wierni przez przyjęcie sakramentu chrztu św. stają się w Ciele Mistycznym członkami Chrystusa Kapłana, dzięki czemu są niejako przeznaczeni do kultu Bożego, oraz usilnie zachęcił wszystkich wiernych do gorliwego i czynnego udziału we Mszy św., tak wewnętrznego jak i zewnętrznego,

⁴⁶ AAS 35 (1943) 193—248.

⁴⁷ AAS 39 (1947) 521—595.

a zwłaszcza poprzez przystępowanie do Komunii św. Uzupełnieniem encykliki *Mediator Dei* była Instrukcja św. Kongregacji Obrzędów o muzyce sakralnej i liturgii z dnia 3 września 1958 r., zawierająca szczegółowe wnioski praktyczne dotyczące udziału wiernych we Mszy św.⁴⁸

Doniosłym aktem liturgicznym papieża Piusa XII, poza wydaniem słynnej encykliki *Mediator Dei* o liturgii św., było wydanie dekretu z dnia 23 marca 1955 r. o uproszczeniu rubryk⁴⁹. Dekret ten wprowadził wiele potrzebnych zmian do kalendarza liturgicznego, brewiarza oraz mszału i Mszy św. W odniesieniu do Mszy św. wprowadzone zostały następujące zmiany:

1) za obowiązujące w każdej Mszy św. zostały uznane kommemoracje tylko o niedzieli, święcie 1 klasy, feriach wielkopostnych i adwentowych, feriach i Sobocie Suchych Dni wrześniowych, oraz Litaniach Większych — z tym jednak, że ogólna liczba oracji nie może przekraczać trzech;

2) o ile rubryki nie przepisują kommemoracji, we Mszy św. wystarczy jedna tylko oracja, jak to było w dotychczasowym rycie podwójnym;

3) zniesione zostały oracje okresowe, tzw. *orationes pro diversitate temporum assignatae*, np. *A cunctis, pro Ecclesia, pro Papa*;

4) w śpiewanych Mszach św. codziennych za zmarłych ograniczono ilość oracji do jednej; w czytanych natomiast może być jedna lub dwie albo trzy;

5) zniesiony został obowiązek odmawiania oracji *Fidelium* we Mszach św. w każdą pierwszą wolną ferię każdego miesiąca, oraz w poniedziałek każdego tygodnia;

6) zniesiony został obowiązek odmawiania imperaty przepisanej przez ordynariusza w sposób zwykły w niedziele, we Mszach św. śpiewanych, oraz w przypadkach, kiedy musiałaby być użyta na czwartej pozycji po trzech oracjach nakazanych przez rubryki;

7) obowiązek odmawiania sekwencji *Dies irae* ograniczony został tylko do Mszy św. pogrzebowych i głównej lub pierwszej odprawianej w Dniu Zadusznym;

8) obowiązek odmawiania *Credo* został ograniczony do Mszy św. w niedziele i święta 1 klasy, święta Pańskie, Matki Bożej, w główne święta Apostołów, Ewangelistów, Doktorów powszechnego Kościoła i do uroczystych wotyw śpiewanych;

9) do Mszy św., która nie ma własnej prefacji, przepisana została prefacja okresowa lub wspólna;

10) zostały zniesione własne ostatnie Ewangelie; pozostawione tylko zostały w trzeciej Mszy św. w Boże Narodzenie i w Niedzielę Palmową.

⁴⁸ AAS 50 (1958) 630—663.

⁴⁹ S. C. Rituum, Decretum generale de rubricis ad simpliciores formas redigendis. AAS 47 (1955) 218.

Powyższe zmiany wprowadzone do Mszy św. przez Piusa XII z punktu widzenia dzisiejszej odnowy liturgicznej mogą wydać się zbyt drobne i mało znaczące, jednakże gdy się zważy, że w ciągu wieków nagromadziło się wiele przeróżnych przepisów mszalnych, w których orientacja była ogromnie utrudniona, należy je uznać za poważny krok naprzód w liturgicznej odnowie Mszy św.

Papież Pius XII również wprowadził w określonych przypadkach Msze św. wieczorne, tj. odprowadzane od godz. 16.00, złagodził dyscyplinę dotyczącą postu eucharystycznego, co przyczyniło się do większego udziału wiernych we Mszy św.⁵⁰, oraz odnowił liturgię Wielkiego Tygodnia, polecając odprowadzanie jej w godzinach wieczornych i zmieniając nieco jej obrzędy⁵¹.

2. ODNOWA MSZY ŚW. JANA XXIII

Reforma Piusa XII dotycząca rubryk mszalnych, chociaż stanowiła poważny krok naprzód, miała jednak charakter prowizoryczny i nie zmieniała istotnie struktury Mszy św. Dlatego dalszym uporządkowaniem rubryk mszalnych zajął się Jan XXIII. Papież ten reformę rubryk mszalnych uważał za tak pilną sprawę, iż zajął się nią nie czekając na Sobór Watykański II, któremu między innymi zlecił też zajęcie się ogólnym odrodzeniem liturgii. Nowe rubryki mszalne, łącznie z nowymi rubrykami brewiarza, ukazały się w nowym Kodeksie Rubryk, zatwierdzonym przez Motu proprio *Rubricarum instructum* z dnia 25 lipca 1960 r., a promulgowanym dekretem św. Kongregacji Obrzędów z dnia 26 lipca 1960 r. Moc obowiązującą nowy Kodeks Rubryk uzyskał z dniem 1 stycznia 1961 r.⁵² W oparciu o nowy Kodeks Rubryk oraz rubryki szczegółowe św. Kongregacji Obrzędów ukazał się w r. 1962 nowy Mszał Rzymski, który zastąpił dotychczasowy mszał Benedykta XV⁵³.

W wyniku odnowy liturgicznej Jana XXIII Msza św. otrzymała nieco zmieniony kształt i oprawę liturgiczną. Zasadnicze zmiany wprowadzone do Mszy św. przez Jana XXIII można by streścić w sposób następujący:

1) Modlitwę u stopni ołtarza wraz z modlitwą *Aufer a nobis*, oraz *Oramus te, Domine* opuszcza się we Mszach św.: a) w święto Oczyszcze-

⁵⁰ Konst. „Christus Dominus”, 6. I. 1953. AAS 45 (1953) 22; Motu proprio „Sacram Communionem”, 19. III. 1957. AAS 49 (1957) 177 n.

⁵¹ S. C. Rituum, Decretum „Dominicae Resurrectionis vigiliam” de solemni vigilia paschali instauranda, 9. II. 1951. AAS 43 (1951) 128; Decretum „Instaurata vigilia paschalis” de facultativa celebratione instauratae vigiliae paschalis ad triennium prorogata, 11. I. 1952. AAS 44 (1952) 48; Decretum generale „Maxima redemptionis nostrae mysteria”, quo liturgicus Hebdomadae Sanctae Ordo instauratur, 16. XI. 1955. AAS 47 (1955) 838; Instructio „Cum propositum instaurati Ordinis Hebdomadae Sanctae” de Ordine Hebdomadae Sanctae instaurato rite peragendo, 16. XI. 1955. AAS 47 (1955) 842; Ordo Hebdomadae Sanctae instauratus. Romae 1956.

⁵² AAS 72 (1960) 593—740; tłum. polskie: *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 14 (1961) 1—115.

⁵³ Michałek R.: Nowy Mszał Rzymski. *Homo Dei* 32 (1963) 115—120.

nia NMP, jeżeli jest odprawiana po poświęceniu i procesji ze świecami; b) w Środę Popielcową, jeżeli następuje po poświęceniu i posypaniu głów popiołem; c) w Niedzielę Palmową, jeżeli się odprawia ją po poświęceniu palm i procesji; d) w Wielką Sobotę; e) w Dni Krzyżowe po procesji lub innym błagalnym nabożeństwie; f) które następują po niektórych konsekracjach, zgodnie z rubrykami Pontyfikału Rzymskiego. W ten sposób ograniczony został jeden z późniejszych dodatków Mszy św.

2) Ilekroć przed oracją są przepisane słowa *Flectamus genua*, *Levate*, we Mszy św. uroczystej wypowiada je diakon, w innych sam celebrans; po słowach *Flectamus genua* wszyscy razem z celebransem klękają i przez pewien czas modlą się w milczeniu. Dzięki temu powyższe słowa nabrały właściwej treści i sensu. Dotychczas bowiem słowa te wypowiadano łącznie, stąd przyklęknięcie siłą rzeczy miało charakter mechaniczny.

3) W Soboty Suchych Dni odczytanie sześciu lekcji obowiązuje tylko we Mszach św. konwentualnych i w tych, w których udziela się święceń; w innych Mszach św., tak śpiewanych jak i czytanych, można odczytać tylko dwie lekcje, pierwszą i ostatnią, w porządku następującym: odmawia się pierwszą orację wraz z *Flectamus genua* (poza oktawą Zielonych Świąt), oraz pierwszą lekcję z jej wersetami, następnie mówi się w zwykły sposób *Dominus vobiscum*, *Oremus* i drugą orację bez *Flectamus genua*, po której następują przepisane kommemoracje, po czym, opuściwszy następne lekcje z ich wersetami i oracjami, czyta się ostatnią lekcję, czyli epistolę i następujący po niej traktus i ewentualnie sekwencję, jak np. w sobotę po Zesłaniu Ducha Św. Długie czytania w niezrozumiałym dla wielu języku łacińskim nie miały bowiem głębszego uzasadnienia.

4) We Mszach św. śpiewanych celebrans opuszcza to wszystko, co diakon, subdiakon i lektor śpiewają i czytają wykonując swój urząd. W ten sposób został bardziej uwytłaczony społeczny charakter liturgii mszalnej. Tego rodzaju zmianę wprowadził już wcześniej Pius XII do odnowionej liturgii Wielkiego Tygodnia⁵⁴.

5) Przed Komunią św. udzielaną w czasie Mszy św. opuszcza się spowiedź powszechną i absolucję. Modlitwy te weszły do Mszy św. w czasach późniejszych. Zresztą spowiedź powszechna i absolucja mają miejsce na początku Mszy św.

6) Celebrans udzielając Komunii św. w czasie Mszy św. klęka tylko po otwarciu i przed zamknięciem tabernakulum. Liczne bowiem dotychczasowe przyklęknięcia celebransa w czasie wyjmowania puszki z komuni-kantami i chowania jej do tabernakulum były późniejszym dodatkiem.

⁵⁴ S. C. Rituum, Decretum „Dominicae Resurrectionis vigiliam”, 9. II. 1951, n. 15. AAS (1951) 128; Instructio de Ordine Hebdomadae Sanctae instaurato, rite peragendo, 16. XI. 1955, n. 6. AAS 47 (1955) 844.

7) Na zakończenie Mszy św. w zasadzie mówi się *Ite, missa est*; wyjątek stanowi tylko Msza św. Wieczery Pańskiej, po której następuje uroczyste złożenie N. Sakramentu, oraz inne, po których następuje jakaś procesja liturgiczna — wtedy mówi się *Benedicamus Domino*, oraz Msze św. żałobne — na zakończenie których mówi się *Requiescant in pace*. W przypadku, gdy nie mówi się *Ite, missa est* nie daje się benedykcji, a Msza św. kończy się po odmówieniu *Placeat. Ite, missa est* aż do XI wieku było jedyną formułą końcową w rzymskiej Mszy św. Od tego czasu wprowadzono w niektóre dni *Benedicamus Domino*. Chodziło o to, aby wierni, ewentualnie duchowni zgromadzeni na Mszy św. nie opuszczali kościoła, ale by pozostali na dalszych modlitwach⁵⁵. Według dotychczas obowiązującej reguły formuła *Ite, missa est* miała miejsce we Mszy św. tylko wtedy, gdy mówiono *Gloria*.

8) Ostatnią Ewangelię opuszcza się we Mszach św., w których odmawia się *Benedicamus Domino*, w trzeciej Mszy św. Bożego Narodzenia, we Mszy św. Wielkiej Soboty, we Mszach św. żałobnych, po których następuje absolucja przy katafalku, we Mszach św., które następują po niektórych konsekracjach zgodnie z rubrykami Pontyfikału Rzymskiego, oraz we Mszy św. Niedzieli Palmowej, która następuje po poświęceniu palm i procesji.

9) Przepisane przez rubryki inklinacje głowy należy kierować do mszału, a nie do krzyża ołtarzowego względnie wizerunku Świętego, umieszczonego w głównym miejscu ołtarza, chyba że celebrans odmawia modlitwy z pamięci i stojąc przed środkową częścią ołtarza.

10) Podczas każdej Mszy św. śpiewanej można dokonać okadzeń, które obowiązują podczas Mszy św. uroczystej, tj. odprawianej z asystą.

I odnowa Mszy św. przeprowadzona przez Jana XXIII, aczkolwiek stanowiła dalszy konieczny krok naprzód, nie była wystarczająca. Zdawał sobie z tego sprawę sam papież, gdy w Motu proprio *Rubricarum instructum* pisał, że o głębszych zmianach liturgii zadecyduje Sobór Watykański II⁵⁶.

III. ODNOWA SOBOROWA MSZY ŚW.

1. ODNOWA MSZY ŚW. W KONSTYTUCJI O LITURGII ŚW.

Konstytucja Soboru Watykańskiego II o Liturgii św. nie zajęła się bezpośrednio szczegółowym rozpracowaniem układu mszalnego, ale tylko zakresliła ogólne ramy jego odnowy, oraz wskazała cel, do którego ta

⁵⁵ Brinktrine J., jw. s. 244.

⁵⁶ Małaczyński F.: Liturgia w życiu i działalności papieża Jana XXIII. *Ruch Bibl. i Lit.* 16 (1963) 162—167.

odnowa ma zmierzać⁵⁷. „Układ mszalny należy tak przerobić — czytamy zalecenie Soboru w Konstytucji — aby jaśniej wystąpiło właściwe znaczenie i wzajemny związek poszczególnych części, a pobożny i czynny udział wiernych stał się łatwiejszy” (art. 50). Przez układ mszalny (*ordo Missae*) należy tu rozumieć całą strukturę Mszy św.

A więc Sobór Watykański II określił dwojaki cel odnowie Mszy św.: 1) Msza św. ma się stać jaśniejszą poprzez właściwe znaczenie i wzajemny stosunek części (*ut singulorum partium propria ratio necnon mutua connectio clarius pateant*); 2) Msza św. swoim układem ma wpływać na pobożny i czynny udział w niej wiernych (*atque pia et actiosa fidelium participatio facilius reddatur*).

Aby ten podwójny cel Msza św. osiągnęła, Sobór Watykański II w Konstytucji o Liturgii św. podaje kilka zaleceń bardziej szczegółowych, jako wytyczne dla przyszłej odnowy liturgicznej: „W tym celu obrzędy należy uprościć, zachowując wiernie ich istotę; należy opuścić to, co z biegiem czasu stało się powtórzeniem lub dodatkiem bez większej korzyści; pewne natomiast elementy, zatracone w ciągu wieków, należy przywrócić stosownie do pierwszej tradycji Ojców Kościoła, o ile to będzie pożyteczne lub konieczne” (art. 50).

Sobór więc chce widzieć Mszę św. uproszczoną w swoim obrzędzie, gdyż prostota była jedną z cech starożytnej Mszy św. rzymskiej. Chodzi tu przede wszystkim o uproszczenie obrzędów w rodzaju przyklęknięć, czynienia znaków krzyża św., całowań liturgicznych, oraz z pewnością o uproszczenie ceremoniału całej Mszy św. pontyfikalnej, który w dotychczasowej formie utrudnia wiernym czynnie w niej uczestniczyć. Powtórzenia i niepotrzebne dodatki, to np. powtarzanie przez celebransa tych części, które śpiewa chór względnie diakon lub subdiakon, czytanie Ewangelii na zakończenie Mszy św. W ciągu wieków zostały zatracone np. modlitwy powszechne wiernych. Konieczność nawrotu do pierwszej tradycji Ojców Kościoła w dziedzinie obrzędów mszalnych dobrze rozumiał już Sobór Trydencki, gdy polecił usunięcie nadużyć we Mszy św. i wydanie nowego mszału, a następnie św. Pius V, czemu dał wyraz w bulli *Quo primum* z dnia 14 lipca 1570 r. wprowadzającej ten mszał, jednakże ówczesny stan wiedzy nie pozwalał na doskonałą odnowę Mszy św. pod tym względem⁵⁸.

Wytyczając szczegółowo kierunki odnowy liturgii mszalnej Sobór Watykański II w swej Konstytucji o Liturgii św. nakazuje, aby we Mszy św. więcej niż dotychczas korzystać z Pisma św., tak by w ustalonym przeciągu lat odczytać znaczniejszą jego część (art. 51). Sobór chce, aby

⁵⁷ Constitutio de sacra Liturgia, 4. XII. 1963. AAS 56 (1964) 97—134.

⁵⁸ Schnitzler Th.: De ordinis Missae recognitione. *Ephemerides lit.* 78 (1964) 291 n.; Lexikon für Theologie und Kirche. Das Zweite Vatikanische Konzil. Teil I. Freiburg—Basel—Wien 1966, s. 53 nn.

wierni podczas Mszy św. spożywali z podwójnego stołu: stołu słowa Bożego — gdyż człowiek żyje „wszelkim słowem, które pochodzi z ust Bożych”⁵⁹, a Chrystus Pan w swej nauce jest chlebem żywota, który spożywany oddala głód⁶⁰, oraz stołu Ciała i Krwi Chrystusowej; dotychczas stół słowa Bożego we Mszy św. był ubogi, gdyż w ciągu roku tylko niewielką ilość Pisma św. podawano wiernym. Pierwotnie w liturgii nie znano perykop, lecz przy czytaniu Pisma św. stosowano tzw. *lectio continua*, czyli czytanie ciągle, podobnie jak je stosujemy dotąd w brewiarzu. Najstarsze perykopy pojawiły się prawdopodobnie w IV wieku, jednakże przez długi czas nie wszędzie miały jednolity układ. Jednolitość w układzie perykop wprowadził powszechnie dopiero św. Pius V⁶¹.

Sobór Watykański II w Konstytucji o Liturgii św. zaleca, aby do Mszy św. odprawianych z udziałem wiernych w niedziele i święta nakazane została wprowadzona powszechnie homilia. Sobór pragnie, aby tajemnice wiary i zasady życia chrześcijańskiego były wykładane w ciągu roku liturgicznego na podstawie tekstów świętych (art. 52)⁶². Homilia należy do najstarszych części liturgii mszalnej.

Sobór Watykański II polecił przywrócenie we Mszy św. modlitwy powszechnej, czyli wiernych (*oratio communis seu fidelium*), zwłaszcza w niedziele i święta nakazane. W modlitwie tej wierni mają się modlić za Kościół, za tych, którzy nim rządzą, za znajdujących się w różnych potrzebach, oraz za wszystkich ludzi i o zbawienie całego świata (art. 53). Modlitwa powszechna w starożytnej Mszy św. miała poczesne miejsce, dziś jednak we Mszy św. rzymskiej spotykamy ją tylko w liturgii Wielkiego Piątku i pod postacią wezwań *Kyrie eleison*, *Christe eleison*. W obrządkach wschodnich i w niektórych miejscowych zwyczajach na Zachodzie modlitwa powszechna zachowała się po dziś dzień w pełnej swej szacie i wymowie⁶³.

Soborowa Konstytucja o Liturgii św. zezwala na stosowanie we Mszach św. odprawianych z udziałem wiernych języka narodowego w odpowiednim zakresie, zwłaszcza w czytaniu Pisma św. i modlitwie powszechnej, oraz, jeżeli tego wymagają miejscowe warunki, także w innych częściach, w zależności od decyzji terytorialnej władzy kościelnej, zatwierdzonej przez Stolicę Apostolską (art. 54, 36)⁶⁴.

Konstytucja o Liturgii św. wychodząc z założenia, że czynności liturgiczne nie są czynnościami prywatnymi, lecz kultem całego Kościoła (art. 26), nakazuje, aby każdy spełniający swą funkcję podczas sprawo-

⁵⁹ Mt 4, 4.

⁶⁰ J 6, 35 nn.

⁶¹ Brinktrine J., jw. s. 78 n.

⁶² G y P. M.: De Verbo Dei in Liturgia. *Ephemerides lit.* 78 (1964) 272—275.

⁶³ Schnitzler Th.: De oratione communi. *Ephemerides lit.* 78 (1964) 294 n.

⁶⁴ Braga C.: De lingua in Liturgia adhibenda. *Ephemerides lit.* 78 (1964) 275—280.

wania liturgii, czy to duchowny czy świecki, czynił tylko to, co do niego należy z natury rzeczy i na mocy przepisów liturgicznych (art. 28). Sobór więc życzy sobie, aby czynności liturgiczne, które są niejako czynościami scenicznymi należącymi do różnych aktorów, były spełniane tylko przez osoby do tego przeznaczone, a nie powtarzane przez innych. Chodzi tu o to, aby celebrans sprawując liturgię nie powtarzał tego, co odśpiewa lub odczyta diakon, subdiakon, lektor, czy chór. Tak było w liturgii pierwotnej. Z czasem jednak wprowadzono praktykę, że celebrans we Mszy św. śpiewanej powtarzał prywatnie to wszystko, co inni odśpiewali lub odczytali. Tę niewłaściwą praktykę częściowo usunięto już przed Soborem Watykańskim II w odnowionej liturgii Wielkiego Tygodnia, a następnie w nowym Kodeksie Rubryk⁶⁵.

Konstytucja o Liturgii św., nawiązując do pierwotnej praktyki w Kościele i zaleceń liturgistów, kieruje pod adresem wiernych usilną zachętę, aby przystępowali do Komunii św. w czasie Mszy św., gdyż jest to doskonały sposób uczestniczenia w Ofierze eucharystycznej. Konstytucja również upoważnia biskupów do udzielania zezwoleń na przyjmowanie Komunii św. pod dwiema postaciami w niektórych przypadkach, np. tym, którzy w danej Mszy św. otrzymali święcenia lub złożyli śluby zakonne, albo nowo ochrzczonym (art. 55).

Sobór Watykański II w Konstytucji o Liturgii św. zaleca obok piełgnowania śpiewu gregoriańskiego, jako własnego liturgii rzymskiej, również popieranie innych rodzajów muzyki, zwłaszcza polifonii, byleby odpowiadała duchowi czynności liturgicznych, śpiewu ludowego, a także muzyki wyrosłej z tradycji ludów, szczególnie na terenach misyjnych. Dla mniejszych kościołów Sobór zaleca przygotować zbiór łatwiejszych melodii gregoriańskich (art. 112—121)⁶⁶. Chodzi o to, aby wierni we Mszy św. i w całej liturgii brali czynny udział.

Soborowa Konstytucja o Liturgii św. zezwala na udzielanie sakramentu bierzmowania i zawieranie związku małżeńskiego w czasie Mszy św., po przeczytaniu Ewangelii i wygłoszeniu homilii (art. 71, 78)⁶⁷. Jest to zgodne z duchem liturgii, która od najdawniejszych czasów łączy z Mszą św. wiele czynności sakralnych, np. święcenia kapłańskie, poświęcenie olejów.

Wreszcie Sobór Watykański II w Konstytucji o Liturgii św. zezwala, aby szerzej niż dotychczas korzystano z prawa koncelebrowania, a mia-

⁶⁵ F a m o s o S.: De normis quae ex indole hierarchica et communitaria Liturgiae oriuntur. *Ephemerides lit.* 78 (1964) 255—260.

⁶⁶ M o n e t a C a g l i o M.: De musica sacra. *Ephemerides lit.* 78 (1964) 168—183; G e l i n e a u J.: La Musique sacrée. *La Maison-Dieu* 1964, nr 77, s. 193—210; H u c k e H.: Die Kirchenmusik in der Liturgiekonstitution des 2. Vatikanischen Konzils. *Musik und Altar* 16 (1964) 8—16.

⁶⁷ O n a t i b i a S.: De sacramentis initiationis christianae. *Ephemerides lit.* 78 (1964) 319 n.; B r a g a C.: De matrimonio. *Ephemerides lit.* 78 (1964) 331 nn.

nowicie: 1) w Wielki Czwartek — gdy chodzi tak o Mszę św. z poświęceniem olejów, jak i Wieczerzy Pańskiej, 2) w czasie soborów, zebrań biskupów i na synodach, 3) z okazji poświęcenia opata, 4) za pozwoleniem ordynariusza: gdy chodzi o Msze św. konwentualne lub główne w kościołach, jeżeli pożytek wiernych nie wymaga, aby wszyscy obecni kapłani odprawiali osobno, oraz w czasie rozmaitych zebrań kapłanów tak diecezjalnych jak i zakonnych. Sobór jednocześnie zaleca sporządzić nowy obrzęd koncelebry i umieścić go w Pontyfikale i Mszale rzymskim (art. 57—58). Koncelebra, uwydatniająca jedność Ofiary krzyżowej i jedność kapłaństwa, od najdawniejszych czasów pozostawała w użyciu Kościoła tak na Wschodzie jak i na Zachodzie. Na Zachodzie jednak wytworzył się w końcu zwyczaj, że koncelebrę stosowano tylko przy konsekracji biskupa i święceniach kapłańskich⁶⁸.

2. ODNOWA MSZY ŚW. W DOKUMENTACH WYKONAWCZYCH DO KONSTYTUCJI O LITURGII ŚW.

a. Odnowa Mszy św. w świetle pierwszej Instrukcji wykonawczej

Dnia 26 września 1964 r. św. Kongregacja Obrzędów wydała pierwszą Instrukcję w sprawie należytego wykonania Konstytucji o Liturgii św., zaczynając się od słów *Inter Oecumenici*. Instrukcja ta wprowadziła do Mszy św. cały szereg pożytecznych zmian zaleconych przez Sobór⁶⁹. Opracowała ją z polecenia Papieża Pawła VI Rada do wykonania Konstytucji o Liturgii św. pod przewodnictwem kardynała Jakuba Lercaro. Nieco później, dekretem z dnia 27 stycznia 1965 r., św. Kongregacja Obrzędów wprowadziła nowy *Ordo Missae* i *Ritus servandus in celebratione Missae*, jako uzupełnienie powyższej Instrukcji⁷⁰.

W oparciu o powyższe dokumenty wykonawcze Stolicy Apostolskiej, z dniem 7 marca 1965 r. wprowadzone zostały do Mszy św. następujące zmiany liturgiczne:⁷¹

⁶⁸ Franquesa A.: De concelebratione. *Ephemerides lit.* 78 (1964) 296—303; Tihon P.: De la concélébration eucharistique. *La Nouvelle Revue théologique* 86 (1964) 579—607.

⁶⁹ S. C. Rituum: Instructio ad executionem Constitutionis de sacra Liturgia recte ordinandam, art. 42—60; 32—36; 64—67; 70—73; 91—98. AAS 56 (1964) 877—900.

⁷⁰ AAS 57 (1965) 408—409; *Ordo Missae*. *Ephemerides lit.* 79 (1965) 122—143.

⁷¹ Braga C.: In Instructionem commentarium. *Ephemerides lit.* 78 (1964) 469 nn.; Braga C.: Le cerimonie della Messa. Roma 1965; Klawek A.: Innowacje we Mszy św. *Ruch Bibl. i Lit.* 18 (1965) 241—245; Klawek A.: Zmiany liturgiczne w świetle historii. *Ruch Bibl. i Lit.* 18 (1965) 273—279; Michałek R.: Zmiany obrzędowe wprowadzone przez Instrukcję do Konstytucji o św. Liturgii. *Ruch Bibl. i Lit.* 18 (1965) 285—292; Oury G.: L'Instruction „ad executionem Constitutionis de sacra Liturgia”. *Amie du Clergé* 74 (1964) 705—712; Wójcik S.: Gdy reforma liturgii wchodzi w życie. *Homo Dei* 34 (1965) 80 nn.; Wójcik S.: Msze św. z uczestnictwem wiernych. *Homo Dei* 34 (1965) 151—164.

Zmiany zachodzące w każdej Mszy św.

1) Celebrans wkładając szaty liturgiczne i zdejmując je z siebie nie całuje ich. Dotychczas bowiem obowiązywało ucałowanie humerału, manipularza i stuly. Szacunek dla szat świętych zostaje dostatecznie wyrażony w modlitwach towarzyszących wkładaniu ich przez celebransa.

Biskup mający celebrować zawsze może przywdziać szaty liturgiczne w zakrystii, zamiast na tronie przed ołtarzem i stąd udać się procesjonalnie do ołtarza. Chodzi tu nie tylko o uproszczenie bogatego ceremoniału, ale i o to, aby nie przedłużać i tak długich ceremonii pontyfikalnych.

Ritus servandus opuszcza dawny przepis nakazujący, aby ministrant usługujący do Mszy św. był ubrany w komżę.

2) Opuszczony został przepis: *oculis demissis*, obowiązujący dotychczas celebransa przy wyjściu do ołtarza, oraz podczas pozdrawiania wiernych od ołtarza słowami *Dominus vobiscum*, a także podczas *Orate fratres (demissisque ad terram oculis)*. Zmiana ta została podyktowana potrzebą ogólnego uproszczenia rubryk.

3) W modlitwach u stóp ołtarza zawsze opuszcza się psalm 42. Dlatego po *Introibo ad altare Dei...* bezpośrednio następuje *Adiutorium nostrum...* Dotychczas tylko w Mszach św. żałobnych i w okresie Męki Pańskiej opuszczano psalm 42.

Psalm 42 oficjalnie wszedł do Mszy św. dopiero za papieża św. Piusa V, choć znany był dużo wcześniej; niekiedy odmawiano go podczas przywdziewania szat liturgicznych lub w drodze do ołtarza.

4) Wszystkie modlitwy wstępne, aż do *Oramus te, Domine* włącznie, opuszcza się, jeżeli Mszę św. bezpośrednio poprzedza jakaś czynność liturgiczna, mająca z nią ścisły związek. Do tego rodzaju czynności liturgicznych należy zaliczyć: wszelkiego rodzaju poświęcenia przewidziane w mszale lub rytuale, np. gromnic w święto Oczyszczenia NMP, popiołu w Środę Popielcową, palm w Niedzielę Palmową, ziół w święto Wniebowzięcia NMP; obrzędy wielkosobotnie; aspersję niedzielną; procesję lub nabożeństwo pokutne w dniu św. Marka i Dni Krzyżowe; procesje przewidziane w rytuale, np. rezurekcyjną, w uroczystość Wniebowstąpienia, Zesłania Ducha Św.; godziny kanoniczne przed Mszą św. konwentualną i pontyfikalną; wprowadzenie zwłok do kościoła; egzekwie; niektóre konsekracje przewidziane w pontyfikale; różne obrzędy przewidziane w rytuale, np. jubileuszu małżeńskiego lub kapłańskiego. Nie opuszcza się modlitw wstępnych, jeżeli czynność liturgiczna nie jest ściśle związana z daną Mszą św., jak np. udzielanie Komunii św. przed Mszą św.⁷² W przypadku gdy czynność liturgiczna poprzedza Mszę św., Msza św. rozpoczyna się od ucałowania ołtarza przez celebransa.

⁷² Michałek R.: Opuszczanie modlitw u stopni ołtarza. *Homo Dei* 35 (1966) 247—250.

Tego rodzaju przepisy reformistyczne wprowadził już Jan XXIII, jednakże w mniej licznych przypadkach⁷³. Czynności liturgiczne odbywające się przed Mszą św. dostatecznie zastępują modlitwy wstępne, przygotowujące do Mszy św.

5) Ograniczona została liczba przeżegnań obowiązująca dotychczas we Mszy św.; celebrans nie żegna się: przy *Adiutorium nostrum* w modlitwach u stopni ołtarza, na początku introitu (we Mszach św. żałobnych nie czyni znaku krzyża nad mszałem), przy końcu *Gloria* i *Credo*, podczas *Benedictus* po *Sanctus*, oraz w czasie embolizmu *Libera nos, quaesumus*, *Domine*. Przeżegnania te nie wynikały z potrzeby logicznej ani z treści modlitw, którym towarzyszyły.

6) Ograniczone zostały skłony głowy obowiązujące we Mszy św.; należy je czynić tylko przy wymawianiu Imion: Jezusa, Maryji, Świętego lub Błogosławionego, o którym odprawia się Mszę św. lub czyni kommemorację, Papieża, oraz przy *Gloria Patri*. Zostały więc zniesione skłony głowy przy *Oremus*, w czasie odmawiania *Gloria* i *Credo*, przy *Deo nostro* przed prefacją, w *memento* żywych i umarłych, oraz przy *Per eundem Christum Dominum nostrum* przed *Nobis quoque peccatoribus*.

7) Ograniczone zostały przyklęknięcia w czasie Mszy św.; odpadają one: we wszystkich czytaniach — za wyjątkiem opisu Męki Chrystusa Pana w Wielkim Tygodniu; w czasie śpiewów między czytaniem — za wyjątkiem *Veni, Sancte Spiritus* w samą uroczystość Zesłania Ducha Św.; oraz przy słowach *Et incarnatus est* w *Credo* — za wyjątkiem Bożego Narodzenia i Zwiastowania NMP. Przy wymawianiu słów *Et incarnatus est... et homo factus est* zamiast klęknięcia należy skłonić głowę.

8) Hymn *Gloria in excelsis Deo* celebrans odmawia od początku do końca ze złożonymi rękami; nie robi więc na początku obowiązującego dotychczas *circulum*, nie czyni przy końcu znaku krzyża, a głowę skłania tylko na imię Jezus.

9) Po każdym *Oremus* przed oracją można zrobić małą przerwę, np. na modlitwę w ciszy, albo aby komentator w międzyczasie mógł podać intencję modlitwy. Opuszczone zostały rubryki określające szczegółowo pozycję rąk w czasie oracji.

10) *Credo*, podobnie jak hymn *Gloria*, celebrans odmawia od początku do końca ze złożonymi rękami, czyniąc jedynie skłon głowy na imię Jezus i na słowa *Et incarnatus est... et homo factus est*. Tylko w uroczystość Bożego Narodzenia i Zwiastowania NMP na słowa *Et incarnatus est* celebrans klęka.

11) *Orate fratres* celebrans odmawia głośno do końca, a nie tylko dwa słowa, jak dawniej. Dopiero gdy celebrans skończy, ministrant lub wierni

⁷³ Codex Rubricarum, n. 424.

odpowiadają *Suscipiat*. W ten sposób słowa ministranta lub wiernych łączą się logicznie ze słowami celebransa. Po *Suscipiat* celebrans nie mówi *Amen*. Jeżeli ministrant lub wierni nie odpowiedzą *Suscipiat*, celebrans nie musi sam odpowiadać, gdyż dawna rubryka uwzględniająca odpowiedź *Suscipiat* ze słowami *de manibus meis* dla celebransa, została zniesiona.

12) Sekrety, zwaną obecnie *oratio super oblata*, czyli modlitwą nad darami ofiarnymi, celebrans odmawia głośno, albo śpiewa aż do *Per omnia saecula saeculorum* włącznie. Nazwa *secreta* jest pochodzenia późniejszego, pierwotnie bowiem nazywano ją *super oblata*, o czym świadczy Sakramentarz Gelazjański. Obecna więc nazwa *oratio super oblata* nawiązuje do starożytnej tradycji.

Modlitwę tę początkowo przez długi czas odmawiano głośno. Z czasem jednak, gdy śpiewy na ofiarowanie przedłużały się, celebrans nie czekając na ich zakończenie przez chór, odmawiał ją cicho.

13) Prefacja rozpoczyna się od słów *Dominus vobiscum*, a nie od *Per omnia saecula saeculorum*, jak dawniej. Na *Sursum corda* celebrans podnosi ręce, a na *Gratias agamus* składa je, przy czym nie obowiązuje wzniesienie oczu i skłon głowy.

Na *Sanctus* celebrans nie pochyla się, ani nie żegna się na *Benedictus*.

14) Przy *memento vivorum* celebrans tylko składa ręce. Odpada więc przepis nakazujący podniesienie rąk i złożenie ich.

15) W modlitwie *Quam oblationem*, po słowach *ut nobis Corpus et Sanguis*, celebrans tylko składa ręce, a nie podnosi przedtem, jak dawniej.

Opuszczone zostało zalecenie podnoszenia ornatu w czasie podniesienia przez ministranta lub diakona, jako nie mające żadnego praktycznego znaczenia.

16) Przy *memento mortuorum* celebrans tylko rozkłada i składa ręce. Dawniej złożone ręce należało podnieść aż do twarzy i modlić się w milczeniu z oczami skierowanymi w Hostię na ołtarzu. Pod koniec, na słowa *Per Christum Dominum nostrum* celebrans tylko składa ręce, nie pochylając głowy.

17) Doksologię kanonu od słów *Per ipsum* aż do *Per omnia saecula saeculorum* celebrans odmawia głośno, a we Mszach św. śpiewanych śpiewa. W czasie tej doksologii celebrans nie czyni Hostią znaków krzyża, lecz tylko trzyma kielich z Hostią trochę uniesiony, a przyklęka dopiero po odpowiedzi *Amen*.

Sama doksologia kanonu jest starożytna, jednakże obrzęd czynienia Hostią krzyży zaczął się pojawiać dopiero w IX wieku. Uformowanie pięciu znaków krzyża zostało ostatecznie uregulowane w mszale św. Piusa V. Wytlumaczenie i uzasadnienie tych znaków dotychczas stosowanych napotykało wśród liturgistów na trudności.

18) Całe *Pater noster* celebrans odmawia z rozłożonymi rękami. Ani ministrant, ani chór nie odpowiadają *Sed libera nos a malo*, gdyż słowa te należą do wspólnej modlitwy celebransa i ludu przygotowującej do Komunii św. Na zakończenie *Pater noster* opuszcza się *Amen*, gdyż ostatnia prośba znajduje swe rozwinięcie w embolizmie.

Następujący po *Pater noster* embolizm *Libera nos, quaesumus, Domine*, aż do słów *perturbatione securi*, celebrans odmawia głośno lub śpiewa we Mszy św. śpiewanej, z rozłożonymi rękami; następnie odkrywa kielich, przykłęka, wstaje, wyciera puryfikaterzem patenę, podkłada ją pod Hostię i łamie Hostię jak dotąd.

Embolizm *Libera nos, quaesumus, Domine* początkowo był głośno odmawiany lub śpiewany, czego śladem jest liturgia Wielkiego Piątku. Dopiero prawdopodobnie św. Grzegorz Wielki nakazał odmawiać tę modlitwę po cichu, aby upodobnić ją do innych modlitw kapłańskich odmawianych po cichu.

19) Podczas odmawiania modlitw przed Komunią św. celebrans nie musi, jak dawniej, mieć oczu skierowanych na Hostię; nie musi więc tych modlitw znać na pamięć, ale może je odczytać z mszału lub kanonu.

20) Przed spożyciem Hostii nie obowiązuje celebransa dotychczasowy przepis mówiący, że znak krzyża Hostią należy tak czynić, żeby Hostia nie wychylała się poza patenę. Po spożyciu Hostii celebrans modli się przez chwilę ze złożonymi rękami, ale niekoniecznie *ante faciem*, jak dawniej. Słowa *Quid retribuam Domino... Calicem salutaris accipiam* można wypowiedzieć bez przerwy.

21) Po Komunii św. nie przenosi się mszału na stronę lekcji, lecz pozostawia po stronie Ewangelii. Antyfonę komunijną i następującą po niej pokomunię celebrans odmawia stojąc przed środkiem ołtarza, a nie po stronie lekcji, jak dawniej. Jeżeli ministrant zabiera kielich z ołtarza i stawia go na kredencji, mszał można przesunąć na środek ołtarza. Chodziło o to, aby nie mnożyć bez potrzeby dodatkowych czynności.

22) Nieco uproszczony został sposób udzielania ostatniego błogosławieństwa. Przed udzieleniem błogosławieństwa celebrans podnosi oczy i ręce, ale nie skłania głowy. Wszystkie słowa błogosławieństwa celebrans wypowiada głośno.

23) Zniesiona została ostatnia Ewangelia. Dlatego celebrans po udzieleniu błogosławieństwa bierze kielich i bez skłonu głowy schodzi przed stopnie ołtarza, gdzie kłania się lub kłęka i udaje się do zakrystii. Jeżeli kielich został zabrany z ołtarza wcześniej przez ministranta, celebrans bezpośrednio po udzieleniu błogosławieństwa, nie odwracając się od ołtarza, schodzi przed stopnie ołtarza.

Ostatnia Ewangelia pojawiła się we Mszy św. dopiero około XIII wieku, a oficjalnie została wprowadzona przez św. Piusa V. Początkowo prolog

Ewangelii św. Jana odmawiano w drodze od ołtarza do zakrystii, w ramach dziękczynienia po Mszy św. W wiekach średnich wytworzył się również zwyczaj odmawiania go na życzenie wiernych po Mszy św. przy ołtarzu w intencji obrony przed wszelkim złem.

24) Zniesione zostały modlitwy przepisane przez Leona XIII, które po Mszy św. stanowiły dodatkowe nabożeństwo.

25) Ograniczone zostało dzwonicie w czasie Mszy św. Obowiązuje ono tylko na podniesienie i przed Komunią św. wiernych. Odpada więc dzwonicie na *Sanctus* i podczas Komunii św. celebransa. Dzwonicie na ofiarowanie i na *Per ipsum* wprowadzone było u nas zwyczajowo.

Zmiany zachodzące we Mszach św. odprawianych z udziałem wiernych

Msza św. jest odprawiana z udziałem wiernych, jeżeli wierni, choćby tworzący małą grupkę, w jakiś sposób czynnie w niej uczestniczą, a więc słuchają czytać Pisma św., odpowiadają celebransowi, recytują wspólnie z celebransem, śpiewają odpowiednie pieśni, przystępują do Komunii św. Tego rodzaju Msza św. jest zwykle podana do wiadomości wiernych. Msza św. z udziałem wiernych może być czytana, albo śpiewana. Msza św. śpiewana, jeżeli jest odprawiana przy asyście diakona i subdiakona, albo samego tylko diakona, nosi nazwę uroczystej. Msza św. śpiewana praktycznie jest zawsze z udziałem wiernych, gdyż suponuje czynny w niej udział innych osób poza celebransem.

We Mszach św. odprawianych z udziałem wiernych, oprócz wyżej wymienionych, zachodzą następujące zmiany liturgiczne:

1) We Mszach św. zarówno czytanych jak i śpiewanych terytorialna władza kościelna może pozwolić na używanie języka narodowego, po uprzednim zbadaniu i zatwierdzeniu jego zakresu przez Stolicę Apostolską. Język narodowy jest dopuszczalny we Mszy św. zwłaszcza gdy chodzi o lekcje, epistolę, Ewangelię, modlitwę powszechną, części stałe Mszy św., jak *Kyrie*, *Gloria*, *Credo*, *Sanctus-Benedictus*, *Agnus Dei*, części zmienne, jak *introit*, *offertorium*, *communio*, wersety między czytaniem, a także aklamacje, pozdrowienia, formuły dialogu, formuły przy udzielaniu Komunii św., oraz *Pater noster* wraz z embolizmem. Stolica Apostolska może jednak pozwolić na użycie języka narodowego również w innych częściach Mszy św.⁷⁴

⁷⁴ Na wniosek Konferencji Episkopatu Polskiego Rada do wykonania Konstytucji o Liturgii św. dekretem z dnia 7 listopada 1964 r., nr 2708/64, zatwierdziła dla Polski następujący zakres języka polskiego we Mszy św. odprawianej z udziałem wiernych: a) „in proferendis Lectionibus, Epistola et Evangelio, necnon in oratione fidelium; b) in cantibus Ordinarii Missae, nempe: *Kyrie*, *Gloria*, *Credo*, *Sanctus-Benedictus* et *Agnus Dei*; c) in cantibus Proprii Missae, nempe: in antiphonis ad *introitum*, ad *offertorium* et ad *communione* cum suis psalmis, et in cantibus *interlectiones* *occurrentibus*; d) in *acclamationibus*, *salutationibus* et *formulis* dialogi; e) in *oratione dominica* cum sua *admonitione* et *embolismo*; f) in *formulis*: *Ecce*

Powyższe postanowienie, zawarte w Instrukcji w sprawie należytygo wykonania Konstytucji o Liturgii św. (art. 57), stanowi przepis wykonawczy do art. 54 tejże Konstytucji. Instrukcja nawiązuje tu częściowo do liturgii pierwszych wieków. Liturgia bowiem Kościoła starożytnego była dla wszystkich zrozumiała i wszyscy w niej brali czynny udział, gdyż była sprawowana w języku zrozumiałym dla wszystkich, tj. w języku będącym w powszechnym użyciu. Aby być zrozumianą liturgia kilkakrotnie zmieniała swój oficjalny język, w zależności od jego rozpowszechnienia się wśród wiernych. I tak była początkowo sprawowana w języku aramejskim, następnie greckim, w końcu łacińskim. Należy zauważyć, że Stolica Apostolska i później, gdy język łaciński został uznany za oficjalny w liturgii, nie wszędzie traktowała go w sposób absolutny. Np. nigdy nie narzucała łaciny, jako języka liturgicznego, Kościołom Wschodnim. Jeszcze na początku XVII wieku Stolica Apostolska zezwoliła na sprawowanie całej liturgii w języku chińskim i nie odwołała go urzędowo do dziś. W ostatnich czasach Stolica Apostolska w różnych miejscach zezwalała na odprawianie Mszy św. przynajmniej częściowo w języku narodowym, np. hebrajskim, indyjskim. W okresie przedsoborowym prawie powszechnie stosowano języki narodowe we Mszy św. przy czytaniu Pisma św., ale po uprzednim odczytaniu go w języku łacińskim.

Dzięki językom narodowym Msza św. będzie mogła w większym stopniu odegrać rolę dydaktyczno-duszpasterską, oraz można będzie zaangażować wiernych do bardziej czynnego udziału w liturgii.

2) Celebrans nie odmawia prywatnie części zmiennych Mszy św., tzn. introitu, śpiewów między czytaniem, *offertorium* i antyfony komunijnej, jeżeli są one recytowane lub śpiewane przez wiernych lub chór.

Powyższa zmiana jest następstwem zalecenia zawartego w art. 28 Konstytucji o Liturgii św. i nawiązuje do praktyki stosowanej w liturgii pierwotnej Kościoła. Dzięki tej zmianie został bardziej podkreślony społeczny charakter Mszy św.

3) Części stałe Mszy św., tzn. *Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus-Benedictus* i *Agnus Dei*, celebrans może recytować lub śpiewać razem z wiernymi

Agnus Dei, Domine, non sum dignus et Corpus Christi, in communione fidelium". Powyższy zakres języka polskiego został później poszerzony, tak że obecnie język polski jest przewidziany we Mszy św. odprawianej z ludem od początku do *Sanctus* włącznie, oraz od *Pater noster* do końca Mszy św. — za wyjątkiem modlitw odmawianych przez celebransa po cichu i niejako we własnym imieniu. Konferencja Episkopatu Polskiego wprowadza język polski do Mszy św. stopniowo. — W Polsce język narodowy mógł być wprowadzony do niektórych części Mszy św. już w okresie przedsoborowym. Dekret św. Kongregacji Obrzędów z dnia 7 lipca 1961 r. zezwalał, by części stałe Mszy św., jak *Gloria, Credo, Sanctus-Benedictus* i *Agnus Dei*, mogły być śpiewane w języku polskim. Z przywileju jednak tego tylko w nieznacznym stopniu korzystano w Polsce. Tenże dekret zezwalał również na odczytanie lekcji, epistoły i Ewangelii we Mszach św. uroczystych i śpiewanych w języku polskim — po uprzednim odśpiewaniu ich w języku łacińskim (*Warmińskie Wiadomości Diecezjalne* 1962, nr 2, s. 1 nn.).

lub chórem, albo zupełnie opuścić, jeżeli są recytowane lub śpiewane przez innych. Jeżeli *Sanctus-Benedictus* nie jest zbyt długie w melodii, celebrans powinien je śpiewać razem z innymi (*una cum ministris, clero et populo*), a dopiero potem zacząć kanon.

I ta zmiana, podobnie jak i poprzednia, nawiązuje do pierwotnej praktyki liturgicznej.

4) Lekcje, epistolę i Ewangelię należy czytać lub śpiewać zwróciwszy się twarzą do wiernych. Jeżeli czyta je lub śpiewa sam celebrans, może to czynić albo od ołtarza, albo z ambony, albo z prezbiterium przy balustradzie — w zależności od tego, jak będzie dogodniej i z większym pożytkiem dla wiernych. Jeżeli natomiast ktoś inny czyta lub śpiewa, powinien to czynić z ambony lub z prezbiterium przy balustradzie.

Zmiana ta jest w pełni uzasadniona, gdy się zważy, że czytanie Pisma św. ma na celu pouczenie wiernych. Od najdawniejszych czasów czytania te odbywały się z miejsca podwyższonego, usytuowanego wśród ludu. Z czasem, gdy język łaciński stał się niezrozumiały dla ogółu wiernych, czytanie Pisma św. miało raczej charakter symboliczny i uwydatniało moment uwielbienia Boga przejawiającego się w słowach natchnionych, dlatego też czytający nie zwracał się do ludu lecz do ołtarza, który symbolizował Chrystusa. Dla pouczenia wiernych odczytywano Pismo św. po raz drugi, z ambony, w języku narodowym.

Aklamacje po lekcji, epistole i Ewangelii nowy *Ritus servandus* przewiduje tylko we Mszy św. odprawianej prywatnie, a więc dla samego ministranta. Nic jednak nie stoi na przeszkodzie, aby te aklamacje były mówione również we Mszach św. z udziałem wiernych albo przez ministranta, albo przez wiernych.

5) We Mszach św. nie uroczystych lekcje i epistolę wraz z wersetami po nich następującymi może czytać odpowiednio przygotowany lektor lub ministrant, podczas gdy celebrans siedzi i słucha; Ewangelię zaś może czytać diakon lub inny kapłan, który odmawia *Munda cor meum*, prosi o błogosławieństwo, a na końcu podaje celebransowi do ucałowania księgę Ewangelii.

Nowością więc jest tu dopuszczenie do liturgicznego czytania lekcji i epistoły ministranta. Oczywiście, że ministrant tylko wtedy może pełnić rolę lektora, jeżeli będzie do tego odpowiednio przygotowany.

6) We Mszach św. śpiewanych lekcję, epistolę i Ewangelię, jeżeli są głoszone w języku narodowym, można odczytać zamiast śpiewać.

Dotychczas tylko lekcje i epistolę można było czytać we Mszach św. śpiewanych, Ewangelię natomiast należało zawsze śpiewać. W obecnej zmianie chodzi o to, że teksty czytane ze względu na przymioty głoszącego są niekiedy bardziej wyraźne i zrozumiałe dla słuchających, aniżeli

śpiewane. Ponadto dla niejednego celebransa celebrującego bez pomocy ministrów jest rzeczą zbyt trudną śpiewanie długich ustępów Pisma św.

7) Przy czytaniu lub śpiewaniu lekcji, epistoły, wersetów po nich następujących i Ewangelii, należy postąpić w sposób następujący:

a) We Mszy św. uroczystej celebrans siedząc słucha lekcji, epistoły, oraz wersetów po nich następujących. Po odśpiewaniu lub odczytaniu epistoły subdiakon udaje się do celebransa i otrzymuje od niego błogosławieństwo. Następnie celebrans siedząc nasypuje kadzidło i błogosławi je. W czasie śpiewania *Alleluja* z odpowiednim werselem lub pod koniec innych śpiewów po epistole, stojąc błogosławi diakona, słucha Ewangelii, całuje księgę Ewangelii, a po homilii intonuje *Credo*, jeżeli przypada w danej Mszy św.; dopiero po skończeniu *Credo*, pozdrowieniu wiernych i odśpiewaniu *Oremus*, ewentualnie po modlitwie powszechnej, jeżeli ma miejsce, powraca z asystą do ołtarza.

b) W podobny sposób, jak wyżej podano, zachowuje się celebrans we Mszach św. śpiewanych lub czytanych, w czasie których lekcje, epistolę, śpiewy po nich następujące oraz Ewangelię głoszą ministrzy, o których była mowa wyżej pod punktem 5.

c) We Mszach św. śpiewanych lub czytanych, w czasie których Ewangelia jest śpiewana lub czytana przez celebransa, sam celebrans podczas śpiewu lub czytania *Alleluja* z odpowiednim werselem lub pod koniec innych śpiewów przypadających po epistole, podchodzi do najniższego stopnia ołtarza, gdzie pochyłony odmawia *Munda cor meum*, a następnie udaje się na ambonę lub do balustrady, aby odśpiewać lub odczytać Ewangelię.

d) Jeżeli natomiast we Mszy św. śpiewanej lub czytanej wszystkie lekcje są śpiewane lub czytane przez celebransa na ambonie lub przy balustradzie, wtedy, jeżeli zachodzi potrzeba, sam celebrans stojąc w tym samym miejscu czyta także wersety przypadające po lekcjach i epistole, oraz odmawia *Munda cor meum* zwrócony do ołtarza. Jeżeli celebrans czyta lekcje i epistolę od ołtarza, wtedy i wersety po nich następujące czyta zwrócony do wiernych.

8) O ile czytań dokonuje ktoś inny, celebrans bezpośrednio po odmówieniu *Oramus te, Domine* i ucałowaniu ołtarza, ewentualnie po okadzeniu ołtarza, idzie *ad sedem* i stąd celebrować aż do ofiarowania. Jeżeli okoliczności tego wymagają, celebrans może pójść *ad sedem* dopiero po oracji.

9) Jeżeli w czasie liturgii słowa celebrans pozostaje przy ołtarzu, mszał od początku Mszy św. znajduje się na ołtarzu po prawej stronie. Jeżeli natomiast celebrans już na początku Mszy św. idzie *ad sedem* i tam sprawuje liturgię słowa, mszał przynosi się do ołtarza na lewą stronę dopiero na ofiarowanie, gdzie pozostaje do końca Mszy św.; dla odczytania

lub odśpiewania oracji ministrant przynosi celebransowi mszał z kre-dencji.

10) W niedziele i święta obowiązujące w czasie wszystkich Mszy św. odprawianych przy udziale wiernych, nie wyłączając konwentualnych, śpiewanych i pontyfikalnych, należy wygłosić homilię. Zaleca się również głoszenie homilii w niektóre dni powszednie Adwentu i Wielkiego Postu, oraz wtedy, gdy jest większy napływ wiernych do kościoła przy różnych okazjach.

Przez homilię należy rozumieć wyjaśnianie tekstu Pisma św. z danej Mszy św., albo tekstu zaczerpniętego z części stałej lub zmiennej Mszy św., z uwzględnieniem tajemnicy danego dnia lub specjalnych potrzeb słuchaczy.

Jeżeli gdzieś są wygłaszane w czasie Mszy św. kazania związane z pewnym cyklem okresowym, należy w nich zachować związek przynajmniej z głównymi okresami i świętami roku liturgicznego, czyli z tajemnicą Od-kupienia; homilia bowiem jest częścią liturgii dnia.

Powyższe postanowienia dotyczące głoszenia homilii stanowią rozwinięcie zaleceń Soboru Watykańskiego II zawartych w art. 52 Konstytucji o Liturgii św. Pierwsze postanowienia wykonawcze do tegoż artykułu Konstytucji wydał papież Paweł VI w swym Motu proprio *Sacram Liturgiam* z dnia 25 stycznia 1964 r., nakazując, aby głoszenie homilii w niedziele i święta obowiązujące weszło w życie od dnia 16 lutego 1964 r.⁷⁵

Homilię spotykamy już w pierwotnej liturgii mszalnej. Z czasem jednak homilia została zastąpiona przez kazanie tematycznie oderwane od liturgii. Soborowa odnowa liturgiczna nawiązuje więc do dawnej praktyki liturgicznej. Poprzez homilię ściśle złączoną z liturgią Kościół od-słania wiernym całe misterium Chrystusa, ukazuje bogactwa zbawczych jego czynów, przepowiada misterium paschalne w Świętych, którzy współ-cierpieli i zostali współuwieleni z Chrystusem⁷⁶.

11) Tam, gdzie dotychczas był zwyczaj odmawiania przed ofiarowa-niem modlitwy powszechnej czyli wiernych, należy go dalej podtrzymy-wać. Tam natomiast, gdzie zwyczaju tego nie było, terytorialna władza kościelna może go wprowadzić, przy użyciu formuł tymczasowo przez nią zatwierdzonych.

Wezwania modlitwy powszechnej może śpiewać diakon lub kantor, a nawet odpowiedni ministrant; słowa wstępu i modlitwę końcową powin-nien śpiewać sam celebrans. Jeżeli brak jest diakona, kantora lub odpo-wiedniego ministranta, wtedy sam celebrans powinien śpiewać i wezwania modlitwy powszechnej. Modlitwą końcową z zasady ma być modlitwa

⁷⁵ AAS 56 (1964) 141.

⁷⁶ Martin A.: *L'homélie. Liturgie et vie chrétienne* 42 (1964) 75—82.

*Deus, refugium et virtus*⁷⁷, albo też inna bardziej odpowiadająca szczególnej potrzebie.

Modlitwa powszechna powinna mieć miejsce po *Oremus* przed *offer-torium*. Celebrans może nią kierować albo z miejsca, gdzie siedzi, albo od ołtarza, albo z ambony, albo wreszcie od balustrady.

Powyższe postanowienia dotyczące modlitwy powszechnej są szczegółowym rozpracowaniem zaleceń soborowych zawartych w art. 53 Konstytucji o Liturgii św. Zalecenia te nawiązują do praktyki liturgicznej pierwszych wieków⁷⁸.

12) We Mszach św. śpiewanych należy śpiewać również modlitwę powszechną, sekretę, czyli modlitwę nad darami ofiarnymi, doksologię kanonu *Per ipsum*, oraz embolizm *Libera nos, quaesumus, Domine*.

Najodpowiedniejszą melodią do śpiewu modlitwy nad darami ofiarnymi jest starożytny ton uroczysty (*tonus antiquus solemnis*), choć wolno używać również tonu świątecznego względnie ferialnego. Końcowe słowa tej modlitwy *Per omnia saecula saeculorum* śpiewa się według melodii oracji, a prefacja rozpoczyna się od *Dominus vobiscum*. Doksologię *Per ipsum* śpiewa się na melodię prefacji w tonie zwykłym lub uroczystym, w zależności od klasy rytu danej Mszy św. Embolizm śpiewa się podobnie jak orację w starożytnym tonie uroczystym⁷⁹.

13) *Pater noster* we Mszach św. czytanych wierni mogą recytować wspólnie z celebransem w języku narodowym, we Mszach zaś śpiewanych mogą śpiewać w języku łacińskim, a gdy terytorialna władza kościelna pozwoli i zatwierdzi melodię, również w języku narodowym⁸⁰.

Zwyczaj odmawiania Modlitwy Pańskiej przez samego tylko celebransa wprowadził oficjalnie prawdopodobnie św. Grzegorz Wielki⁸¹, zaliczając ją do modlitw konsekuracyjnych. W liturgii rzymskiej aż do ostatnich czasów Modlitwa Pańska, jako modlitwa ofiarna, odmawiana była przez samego celebransa, natomiast w liturgiach wschodnich zawsze występowała jako rodzinna modlitwa społeczności zebranej na Uczcie świętej. Jednakże już Instrukcja z dnia 3 września 1958 r. zezwoliła na odmawianie *Pater*

⁷⁷ Missale Romanum, Orationes diversae, n. 20.

⁷⁸ Blachnicki F.: Modlitwa powszechna czyli modlitwa wiernych we Mszy św. *Homo Dei* 34 (1965) 90—95; Szafrński A.: Modlitwa wiernych. *Ruch Bibl. i Lit.* 17 (1964) 230—237.

⁷⁹ Nowe melodie mszalne zamieszczone zostały w zbiorze zatytułowanym: *Cantus qui in Missali Romano desiderantur iuxta Instructionem ad executionem Constitutionis de sacra Liturgia recte ordinandam et iuxta ritum concelebrationis*, Romae 1965, opublikowanym dekretem św. Kongregacji Obrzędów z dnia 14 grudnia 1964 r. Melodie te mają na razie charakter eksperymentalny. *AAS* 57 (1965) 407.

⁸⁰ „*Pater noster*” w języku łacińskim powinno być śpiewane przez wiernych raczej według melodii nowej, dostosowanej do śpiewu zbiorowego, zawartej w „*Cantus qui in Missali Romano desiderantur...*”, s. 21—24. Tamże bowiem czytamy: „*Melodiae orationis dominicae, quae in Missali romano exstant, minus aptae videntur pro cantu totius populi, cum sint pro cantu unius celebrantis compositae*”.

⁸¹ PL 77, 956—957; Brinktrine J., jw. s. 202 nn.

noster przez wiernych razem z celebransem, ale w języku łacińskim i tylko we Mszach św. czytanych⁸².

14) Bardzo zaleca się, aby hostie do Komunii św. wiernych w miarę możliwości były konsekrowane w tej samej Mszy św.

Chodzi tu o podkreślenie ścisłej łączności komunikujących się z daną Ofiarą eucharystyczną. Komunia św. bowiem jest częścią Ofiary eucharystycznej, a przyjmowanie jej jest korzystaniem z obfitszych owoców tej Ofiary. Wypada więc rozdzielać Komunię św. z darów konsekrowanych w danej Mszy św., podobnie jak wypada przystępować do Komunii św. w czasie Mszy św., a nie poza nią. O łączności komunikujących się z daną Ofiarą eucharystyczną jest mowa w kanonie mszalnym: „Pokornie Cię błagamy... niech ręce Twego Anioła świętego, zaniosą tę ofiarę na niebieski Twój ołtarz... abyśmy wszyscy, gdy jako uczestnicy tej ofiary ołtarza przyjmować będziemy najświętsze Ciało i Krew Syna Twego, otrzymali z nieba pełnię błogosławieństwa i łaski”. Nie znaczy to jednak, że ci, którzy w czasie Komunii św. przyjmują hostie konsekrowane podczas innej Mszy św., nie mają należytego udziału w Ofierze eucharystycznej. Pius XII w encyklice *Mediator Dei*, posługując się słowami Benedykta XIV, poucza: „Oprócz tych, którym kapłan celebrujący udziela podczas Mszy św. części Ofiary przez niego złożonej, uczestniczą w tej samej Ofierze i ci także, którym kapłan podaje Eucharystię przechowywaną wedle zwyczaju”⁸³.

Jeżeli dany ołtarz nie posiada tabernakulum, pozostałe po Komunii św. Hostie można pozostawić w puszce na ołtarzu, kończyć Mszę św. jak w Wielki Czwartek, a dopiero po Mszy św. odnieść do tabernakulum.

15) Udzielając wiernym Komunii św. celebrans wypowiada formułę: „Ciało Chrystusa” (*Corpus Christi*), na co komunikujący się odpowiada: *Amen*. Udzielając Komunii św. celebrans nie czyni Hostią znaku krzyża, lecz tylko unosi ją nieco nad puszką w czasie wypowiadania formuły.

Tego rodzaju formuła była w użyciu w liturgii mszalnej pierwszych wieków. Słowo *Amen* wypowiadane przez komunikujących się wyrażało ich wiarę w obecność Chrystusa Pana w Komunii św. Dotychczasowa formuła komunijna była wypowiadana tylko w języku łacińskim i miała brzmienie zbyt długie: *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam. Amen*.

16) Wierni, którzy przyjęli Komunię św. w czasie Mszy Wigilii Paschalnej i w nocy Bożego Narodzenia, mogą ponownie przystąpić do Komunii św. w czasie jednej Mszy św. odprawianej w dniu Wielkanocy i w dzień Bożego Narodzenia.

Dotychczas tylko w przypadku niebezpieczeństwa śmierci lub konieczności ustrzeżenia N. Sakramentu przed znieważeniem wolno było przyjąć

⁸² N. 32. AAS 50 (1958) 643.

⁸³ AAS 39 (1947) 562—563.

Komunię św. po raz drugi w danym dniu (kan. 857). Dzięki obecnej zmianie wierni będą mogli w sposób doskonalszy uczestniczyć w dwóch Mszach św. w dwa najuroczystsze święta roku kościelnego.

17) Ograniczona została liczba ukłonów w chórze; celebrans i asysta mają robić ukłon w stronę chóru tylko po przybyciu do prezbiterium i przy odejściu końcowym.

18) Po Ewangelii w czasie Mszy św. uroczystej nie obowiązuje okadzenie celebransa. Dotychczasowe okadzanie celebransa bezpośrednio po wygłoszeniu Ewangelii robiło wrażenie przesady w ceremoniale.

19) Rzuty okadzania darów ofiarnych po ofiarowaniu nie są ściśle związane, jak to było dotychczas, z wypowiadaniem określonych słów; słowa modlitwy *Incensum istud* należy wypowiedzieć podczas okadzania, a nie przy odpowiednich rzutach okadzania.

Okadzenie duchowieństwa mające miejsce po okadzeniu darów ofiarnych i ołtarza, za wyjątkiem biskupów i ordynariuszów, ma się odbywać *per modum unius*, potrójnym rzutem w obie strony chóru. Dotychczasowe okadzanie każdego duchownego z osobna, a przy tym zachowanie określonej ilości pociągnięć, mogło robić wrażenie pretensjonalności.

20) W czasie Mszy św. uroczystej subdiakon nie trzyma pateny okrytej welonem od ofiarowania do *Libera nos, quaesumus*, lecz pozostawia się ją na ołtarzu, tak jak dotychczas czyniono we Mszy św. nie uroczystej.

Trzymanie pateny okrytej welonem przez subdiakona w czasie Mszy św. uroczystej miało znaczenie tylko historyczne i symboliczne. W dawnej liturgii mszalnej trzymanie tego naczynia poza ołtarzem, gdy ono nie było potrzebne, było uzasadnione z uwagi na jego rozmiary.

W związku z powyższą zmianą subdiakon przynosi do ołtarza kielich nie nakładając na siebie welonu, a podczas podniesienia okadza N. Sakrament.

21) Opuszcza się całowanie rąk celebransa i przedmiotów podawanych mu lub od niego otrzymywanych w czasie Mszy św., np. biretu, ampułek z winem i wodą, łyżeczki z kadzidłem, kadzielnicy. Naszym bowiem czasem bardziej odpowiada prostota ceremoniału.

22) Wolno odprawiać Mszę św. uroczystą przy asyście samego tylko diakona. Czynności bowiem subdiakona nie są aż tak istotne, żeby nieobecność jego miała uniemożliwiać odprawienie Mszy św. uroczystej. Mszę św. uroczystą z samym tylko diakonem wprowadzono już wcześniej do odnowionej liturgii Wielkiego Tygodnia.

W przypadku celebrowania Mszy św. uroczystej w asyście samego tylko diakona, czynności subdiakona wykonuje diakon, ewentualnie lektor, gdy chodzi o czytanie lekcji.

23) Jeżeli zachodzi konieczność, wolno biskupom odprawiać Mszę św. śpiewaną w taki sam sposób, w jaki odprawiają ją kapłani. Konieczność

ta często zachodzi, gdy biskup musi odprawiać poza katedrą, np. podczas wizytacji parafii, a jeszcze bardziej na terenach misyjnych, gdzie skompletowanie odpowiedniej asysty liturgicznej jest utrudnione.

24) Udzielanie sakramentu bierzmowania oraz zawieranie małżeństwa może odbywać się w czasie Mszy św. po odczytaniu Ewangelii i wygłoszeniu homilii ⁸⁴.

Jeżeli udziela się sakramentu bierzmowania w czasie Mszy św., jest rzeczą wskazaną, aby sam biskup ją celebrował; w tym przypadku biskup biermuje w szatach mszalnych. Msza św., z którą łączy się bierzmowanie, może być odprawiona o Duchu Św., jako wotywa 2 klasy.

Jeżeli Mszę św. odprawia ktoś inny, jest rzeczą wskazaną, aby biskup był na niej obecny, będąc ubrany w szaty przepisane do bierzmowania; szaty te mogą być albo w kolorze, w którym odprawiana jest Msza św., albo białe. Homilię powinien wygłosić sam biskup. Celebrans powinien kończyć Mszę św. dopiero po udzieleniu przez biskupa sakramentu bierzmowania.

O ile nie zachodzi ważna przyczyna usprawiedliwiająca, zawieranie związku małżeńskiego powinno mieć miejsce zawsze w czasie Mszy św., po obowiązkowym wygłoszeniu homilii. W takim przypadku należy odprawiać Mszę św. według formularza *Pro sponsis*, nawet w czasie zakazanym, albo dodając kommemorację o niej, stosownie do przepisów rubryk ⁸⁵.

Mszę św., podczas której ma miejsce obrzęd ślubów małżeńskich, w miarę możliwości powinien odprawiać sam proboszcz lub delegowany kapłan, który asystuje przy ślubie. Jeżeli by natomiast Mszę św. odprawiał inny kapłan, nie powinien jej kontynuować, zanim nie zakończy się obrzęd ślubny. Homilię powinien wygłosić kapłan asystujący przy ślubie, natomiast błogosławieństwa po *Pater noster* i przed *Placeat* powinien zawsze udzielać kapłan odprawiający Mszę św.

Należy zawsze, nawet w czasie zakazanym, udzielać nowożeńcom błogosławieństwa podczas Mszy św., chociażby jedna czy obie strony zawierały ponowny związek małżeński.

25) Podczas poświęcenia świec w dniu Oczyszczenia NMP, oraz poświęcenia popiołu w Środę Popielcową można odmówić tylko jedną z modlitw przewidzianych w mszale do tych poświęceń.

Już Kodeks Rubryk z r. 1960 uprościł częściowo obrzęd poświęcenia świec przewidziany w mszale na dzień 2 lutego, nakazując opuszczenie

⁸⁴ Postanowienie Soboru Watykańskiego II zezwalające na udzielanie sakramentu bierzmowania i zawieranie związku małżeńskiego w czasie Mszy św. weszło w życie z chwilą ogłoszenia *Motu proprio „Sacram Liturgiam”* z dnia 25 stycznia 1964 r. Ogłoszenie to miało miejsce najpierw w *Osservatore Romano* z dnia 28 stycznia 1964 r., a następnie w organie urzędowym AAS z dnia 15 lutego 1964 r. (56 1964 141).

⁸⁵ *Codex Rubricarum*, 26. VII. 1960, n. 378—381.

antyfony *Exsurge* z werstami psalmu i *Gloria Patri* oraz *Flectamus genua* ²⁶.

26) Mszę św. z udziałem wiernych zaleca się odprawiać twarzą do wiernych. Dlatego ważną jest rzeczą, by główny ołtarz zbudowany był w oddzieleniu od ściany i w takim znajdował się miejscu, by był punktem centralnym, w którego kierunku spontanicznie zwracałaby się uwaga wszystkich obecnych w kościele.

W przypadku odprawiania Mszy św. twarzą do wiernych krzyż i lichtarze nie muszą być umieszczone na ołtarzu, lecz mogą być postawione obok ołtarza, stosownie do decyzji ordynariusza, aby nie zasłaniały celebransa i jego czynności. Celebrans odprawiając Mszę św. twarzą do wiernych okadza ołtarz na początku Mszy św. i podczas ofiarowania obchodząc go ze wszystkich stron. Wolno odprawiać Mszę św. twarzą do wiernych, chociażby na ołtarzu znajdowało się tabernakulum; tabernakulum to musi być niewielkich rozmiarów i odpowiednio dostosowane do ołtarza.

Wokół ołtarza, przy którym celebruje się twarzą do wiernych, powinno być prezbiterium takich rozmiarów, aby można było swobodnie wykonywać święte obrzędy. Miejsce do siedzenia dla celebransa i asysty powinno być tak usytuowane, by było dobrze widoczne dla wiernych, a celebrans by rzeczywiście wyglądał jak przewodniczący całemu zgromadzeniu wiernych. Miejsce to nie może mieć kształtu tronu, który przysługuje tylko biskupowi. Ponadto należy starać się, aby wierni podczas całej Mszy św. nie tylko mogli widzieć celebransa i osoby asystujące, lecz także mogli dogodnie ich słyszeć, nawet przy zastosowaniu środków technicznych, oraz czynnie uczestniczyć w świętych obrzędach. Także miejsce dla chóru i organów, zwłaszcza w kościołach nowych, powinno być bliżej ołtarza i wiernych, aby widać było, że chórzysci i organista stanowią część zgromadzonej wspólnoty wiernych i aby mogli lepiej spełnić swoje zadanie w liturgii.

Nie powinno być w kościele zbyt wiele ołtarzów bocznych; ołtarze boczne, jeżeli struktura budowli na to pozwala, powinny znajdować się w kaplicach w pewnym stopniu oddzielonych od głównej części kościoła.

Powyższe zalecenia mają swe uzasadnienie w dawnej tradycji. Pierwsze kościoły miały tylko jeden ołtarz, przy których celebrans stał zwrócony do wiernych, duchowni zaś zajmowali miejsce za ołtarzem. W czasach średniowiecznych ołtarze przesunięto do ściany, a duchowieństwo zajęło miejsce między ludem a ołtarzem. Na budowanie większej liczby ołtarzy bocznych wpłynęła większa ilość kapłanów, pobożność różnych bractw i rozwój indywidualizmu.

Przez odprawianie twarzą do wiernych bardziej podkreśla się społeczny

²⁶ Variationes, n. 45.

charakter Mszy św., oraz daje się wiernym możność bardziej aktywnego w niej udziału.

Msze św. odprawiane prywatnie

Kapłan celebrowe Mszę św. prywatnie, jeżeli wierni nie biorą w niej czynnego udziału. Taka Msza św. zazwyczaj nie jest uwidoczniona w ogłoszonym porządku nabożeństw.

We Mszy św., które kapłani celebrowe prywatnie, nie zachodzą żadne specjalne zmiany, poza tymi, które obowiązują w każdej Mszy św. We wszystkich częściach Mszy św. obowiązuje język łaciński. Gdyby jednak w czasie takiej Mszy św. przystąpił ktoś do Komunii św., np. ministrant, wolno użyć formuły komunijnej w języku narodowym. W czasie Mszy św. odprawianych prywatnie czytania Pisma św. odbywają się nie twarzą do wiernych, lecz jak dotychczas przy ołtarzu.

Aczkolwiek z natury Mszy św. wynika, że liczni wierni powinni brać w niej czynny udział, to jednak nie można potępiać, lecz uznać należy za dobrą Mszę św., którą kapłan ze słusznych powodów odprawia prywatnie. Taka bowiem Msza św. również przynosi wiele szczególniejszych łask służących do zbawienia zarówno samemu kapłanowi, jak i całemu Kościołowi i całemu światu ⁸⁷.

b. Odnowa Mszy św. w świetle drugiej Instrukcji wykonawczej

Druga Instrukcja w sprawie należytego wykonania Konstytucji o Liturgii św., zaczynająca się od słów *Tres abhinc annos*, została wydana przez św. Kongregację Obrzędów dnia 4 maja 1967 r., z mocą obowiązującą od dnia 29 czerwca tegoż roku ⁸⁸. Powstała ona głównie w wyniku wniesionych przez biskupów propozycji. Instrukcja ta ma na celu, zgodnie z zaleceniem Konstytucji o Liturgii św., dalsze uproszczenie obrzędów Mszy św. i usunięcie dodatków, które nie dawały większych korzyści duszpasterskich, a w konsekwencji osiągnięcie większej przejrzystości całej Mszy św. i większego jej zrozumienia. Jest ona dalszym krokiem na drodze do pełnej i ostatecznej realizacji odnowy Mszy św. zaleconej przez Sobór Watykański II.

Zmiany liturgiczne wprowadzone do Mszy św. przez drugą Instrukcję wykonawczą św. Kongregacji Obrzędów dotyczą: wyboru formularzy mszalnych, modlitw mszalnych, układu mszalnego, Mszy św. odprawianych w niektórych okolicznościach szczególnych, Mszy św. żałobnych, szat liturgicznych, oraz języka narodowego w liturgii.

⁸⁷ Enc. „Mysterium Fidei”, 3. IX. 1965. AAS (1965) 753.

⁸⁸ S. C. Rituum, Instructio altera ad executionem Constitutionis de sacra Liturgia recte ordinandam, 4. V. 1967. AAS 59 (1967) 442—448. W ślad za tą drugą Instrukcją wykonawczą ukazały się: „Variationes in Ordine Missae ad normam Instructionis S.R.C. diei 4 maii 1967”, opublikowane dekretem św. Kongr. Obrz. z dnia 18. V. 1967 r.

Zmiany dotyczące wyboru formularzy mszalnych:

1) Poza okresem Wielkiego Postu, w dni liturgiczne 3 klasy, można odprawiać Mszę św. albo zgodnie z oficjum danego dnia, albo o święcie, którego wspomnienie ma miejsce w Laudesach. W tym drugim przypadku wolno użyć szat liturgicznych koloru dnia, po myśli Kodeksu Rubryk wyrażonej w n. 323 (n. 1)⁸⁹.

2) Porządek czytań Pisma św. w dni powszednie, jeżeli został przyjęty przez Konferencję Biskupów we Mszy św. odprawianych z udziałem ludu, może być stosowany również we Mszach św. prywatnych, tj. odprawianych bez udziału ludu; w takim przypadku wolno dokonywać czytań w języku narodowym.

Tego rodzaju porządek czytań codziennych stosuje się w niektóre dni 2 klasy, które są wskazane w samym lekcjonarzu, oraz we wszystkich Mszach św. 3 i 4 klasy, czy to ferialnych czy o świętych czy też wotywnych, które nie mają czytań ściśle własnych. Czytania ściśle własne są te, w których jest wzmianka o tajemnicy lub osobie obchodzonej liturgicznie w danym dniu (n. 2).

3) W dni ferialne w ciągu roku, kiedy ma miejsce Msza św. z poprzedniej niedzieli, w miejsce modlitw niedzielnych można wziąć albo jedną z modlitw w różnych potrzebach (*orationes diversae*), albo modlitwę którejs z Mszy św. wotywnych na różne koliczności (*Missae votivae ad diversa*), które znajdują się w mszale (n. 3).

Dzięki powyższym zmianom zniknie jednostajność, która cechowała dotychczasowe formularze mszalne, zwłaszcza w dni powszednie w ciągu roku. Odtąd każdy formularz mszalny będzie mógł dostarczyć nowych myśli i nowych przeżyć liturgicznych.

Zmiany dotyczące modlitw mszalnych:

1) We Mszy św. odmawia się tylko jedną modlitwę. Jednakże pod jedno zakończenie z modlitwą danej Mszy św. dodaje się zgodnie z rubrykami: modlitwę obrzędową (*oratio ritualis*)⁹⁰; modlitwę przeszkodzonej Mszy św. wotywniej z okazji ślubów zakonnych tak zakonników

⁸⁹ Codex Rubricarum, 26. VII. 1960, n. 323: „Color paramentorum, in Missis votivis, debet esse cuique Missae conveniens; sed in Missis votivis lectis IV classis non conventualibus, adhiberi potest etiam color Officii diei, servato tamen colore violaceo et nigro unice pro Missis quibus per se competit”.

⁹⁰ Codex Rubricarum, n. 447: „Nomine orationis ritualis intellegitur oratio dicenda in Missa quae cum sequentibus benedictionibus vel consecrationibus connectitur: a) consecratione Episcopi, b) collatione sacrorum Ordinum, c) benedictione Abbatis, d) benedictione Abbatissae, e) benedictione et consecratione Virginum, f) benedictione coemeterii, g) reconciliatone ecclesiae, h) reconciliatone coemeterii. Hae orationes, quae exstant inter Missas votivas ad diversa, semper addendae sunt, sub unica conclusione, orationi Missae”.

jak i zakonnic⁹¹; modlitwę przeszkodzonej Mszy św. wotywniej za nowożeńców (*Pro Sponsis*)⁹²; modlitwę w wotywniej Mszy św. dziękczynnej⁹³; modlitwę w rocznicę wyboru i koronacji Papieża lub konsekracji Biskupa⁹⁴; oraz modlitwę w rocznicę własnych święceń kapłańskich (n. 4)⁹⁵.

2) Gdyby w danej Mszy św. wypadło dodać kilka modlitw pod jedno zakończenie — dodaje się jedną najbardziej odpowiadającą (n. 5).

3) W miejsce imperaty, czyli modlitwy nakazanej, biskup może dodać do modlitwy powszechniej jedną lub dwie intencje specjalne.

Również kompetentna władza terytorialna może zarządzić, aby modlitwa powszechna zawierała modlitwy za rządców państw, które w różnych miejscach w różny sposób zwykły być nakazywane, albo też szczegółowe intencje, które dotyczą potrzeb całego narodu lub regionu (n. 6).

Zredukowanie modlitw mszalnych nie wpłynie na zmniejszenie pobożności, gdyż np. o święcie dotychczas kommemorowanym we Mszy św. można będzie odprawiać osobną Mszę św., ale przyczyni się do lepszej koncentracji myśli na przeżywanej tajemnicy.

Zmiany dotyczące układu mszalnego:

1) Zredukowane zostały przyklęknięcia. Celebrans w czasie Mszy św. przyklęka tylko w następujących przypadkach: gdy przychodzi do ołtarza i od niego odchodzi, o ile w ołtarzu jest tabernakulum z N. Sakramentem; po podniesieniu hostii i po podniesieniu kielicha; na końcu kanonu, tj. po doksológii; przed Komunią św., zanim wypowie słowa: *Panem caelestem accipiam*; oraz po Komunii św. wiernych, tj. po włożeniu do tabernakulum puszki z komunikantami, które pozostały (n. 7).

2) Zredukowane zostały ucałowania ołtarza. Celebrans całuje ołtarz jedynie na początku Mszy św., gdy mówi modlitwę *Oramus Te, Domine*, ewentualnie gdy przychodzi do ołtarza, o ile modlitwy u stopni ołtarza opuszcza się, oraz na zakończenie Mszy św. przed błogosławieństwem i rozpuszczeniem ludu (n. 8).

3) Na ofiarowanie, po obłacji chleba i wina, celebrans kładzie patenę z hostią i kielich na korporale, nie czyniąc nimi znaków krzyża.

Patenę z hostią pozostawia się na korporale zarówno przed jak i po konsekracji (n. 9).

4) We Mszach św. z udziałem ludu, nawet nie koncelebrowanych, wolno kapłanowi celebrującemu, gdy zajdzie potrzeba, odmawiać kanon głosem

⁹¹ Rubricae spec. Missalis.

⁹² Codex Rubricarum, n. 343, 380.

⁹³ Codex Rubricarum, n. 382; Rubricae spec. Missalis.

⁹⁴ Codex Rubricarum, n. 449—450.

⁹⁵ Codex Rubricarum, n. 451—452.

słyszalnym. We Mszach zaś śpiewanych wolno śpiewać te części kanonu, które mogą być śpiewane w obrzędzie koncelebry (n. 10) ⁹⁶.

5) Modlitwę *Te igitur* na początku kanonu kapłan rozpoczyna stojąc prosto i z rozłożonymi rękami; a więc opuszcza pochylenie, wzniesienie oraz opuszczenie rąk i oczu, a także ucałowanie ołtarza. Podczas tej modlitwy, na słowa: *benedicas + haec dona, haec munera, haec sancta sacrificia illibata* celebrans czyni tylko jeden znak krzyża. Inne znaki krzyża nad darami ofiarnymi są zniesione (n. 11).

6) Po podniesieniu celebrans nie musi trzymać palców wielkiego i wskazującego złączonych. Gdyby cząsteczka hostii przyłgnęła do palców, można je oczyścić nad pateną (n. 12).

7) Obrzęd Komunii św. celebransa i wiernych został złączony. Odtąd celebrans, skoro odmówi modlitwę *Panem caelestem accipiam*, bierze hostię, zwraca się do ludu i trzymając hostię podniesioną mówi: „Oto Baranek Boży” i razem z wiernymi trzykrotnie dodaje: „Panie, nie jestem godzien”. Następnie komunikuje siebie, spożywając hostię i pościć wino, przy czym opuszcza znaki krzyża tak hostią jak i kielichem. Bezpośrednio po tym rozdziela Komunię św. wiernym (n. 13).

8) Wierni, którzy w Wielki Czwartek przyjęli Komunię św. podczas Mszy św. z poświęceniem olejów, mogą w tym dniu ponownie przystąpić do Komunii św. podczas Mszy św. Wieczery Pańskiej (n. 14).

9) We Mszy św. odprawianej z udziałem ludu, przed modlitwą pokorną — można, w miarę potrzeby, zachować przez pewien czas ciszę, albo śpiewać psalm lub kantyk pochwalny, np. Ps. 33 *Benedicam Domino*, Ps. 150 *Laudate Dominum in sanctuario eius*, albo kantyki *Benedicite, Benedictus es* (n. 15).

10) Błogosławieństwo ludu na końcu Mszy św. ma miejsce bezpośrednio przed rozpuszczeniem, a nie po *Ite, missa est*, jak to było dotychczas. Modlitwę *Placeat*, która dotychczas przedzierała formułę rozpuszczenia i błogosławieństwo, obecnie zaleca się odmawiać cicho podczas drogi od ołtarza (n. 16).

Dzięki powyższym zmianom układ mszalny stał się bardziej przejrzysty, uwolniony od zbytecznych powtórzeń, więcej jest w nim prostoty. Kapłani wolniejsi od dodatkowych czynności liturgicznych będą mogli więcej zwrócić uwagę na treść wypowiedzianych słów.

⁹⁶ W obrzędzie koncelebry można śpiewać następujące części kanonu: *Hanc igitur...*, *Quam oblationem...*, *Qui pridie...*, *Hoc est enim...*, *Simili modo...*, *Hic est enim...*, *Haec quotiescumque...*, *Unde et memores...*, *Supra quae...*, *Supplices te rogamus...*. Jednakże „*Cantus qui in Missali Romano desiderantur...*” zawiera rubrykę: „*Cantus tamen unice ad formulas Qui pridie, Simili modo et Haec quotiescumque feceritis, immo ad sola verba consecrationis, limitari potest*”.

Zmiany we Mszach św. odprawianych w niektórych okolicznościach szczególnych:

1) We Mszach św. za nowożeńców modlitwy: *Propitiare* oraz *Deus, qui potestate* należy odmawiać po łamaniu i złęczeniu chleba z winem, czyli bezpośrednio przed *Agnus Dei*, a nie po modlitwie Pańskiej i przed embolizmem.

Gdyby Msza św. była odprawiana twarzą do ludu, celebrans, w razie potrzeby, klęka przed *Agnu sDei*, podchodzi do nowożeńców i odmawia przepisane modlitwy. Po odmówieniu tych modlitw wraca do ołtarza, klęka i zwyczajnie kończy Mszę św. (n. 17).

2) Gdy chodzi o Mszę św. wotywną odprawianą na podstawie indultu przez kapłana niewidomego lub chorego, to można wprowadzić w niej następujące zmiany: kapłan może odmawiać modlitwy i prefację ze Mszy św. wotywniej; inny kapłan lub diakon, a nawet lektor lub ministrant może dokonać czytań ze Mszy św. danego dnia lub z lekcjonarza ferialnego. Jeżeli nie ma kapłana lub diakona, wtedy sam lektor lub ministrant może odczytać również Ewangelię, opuszczając jednak *Munda cor meum, Iube, domne, benedicere*, oraz *Dominus sit in corde meo*. Celebrans wtedy przed Ewangelią odmawia *Dominus vobiscum*, a na końcu całuje księgę Ewangelii; śpiewacy lub lud, albo nawet sam lektor, mogą odmówić antyfony na wejście, ofiarowanie i komunię, oraz śpiewy przypadające między czytaniem (n. 18).

Indultu zezwalającego kapłanom o słabym wzroku, dotkniętym jakąś chorobą, np. jękającym się lub odznaczającym się wielką nerwowością, oraz całkowicie ociemniałym, na codzienne odprawianie Mszy św. wotywniej o Matce Bożej lub żałobnej, może udzielać biskup na podstawie Motu proprio *Pastorale munus* Pawła VI z dnia 30 listopada 1963 r.⁹⁷ Obecnie taka Msza św., dzięki możliwości podziału w niej ról, może niewiele różnić się od zwyczajnie przepisanej.

Zmiany we Mszach św. żałobnych:

1) Na zakończenie Mszy św. żałobnej, podobnie jak i każdej innej, daje się błogosławieństwo, oraz używa się formuły rozpuszczenia: *Ite, missa est*, chyba że bezpośrednio ma miejsce absolucja przy katafalku; w tym ostatnim przypadku mówi się: *Benedicamus Domino* i nie udziela się błogosławieństwa (n. 16).

2) We Mszach św. i nabożeństwach żałobnych można używać fioletowego koloru szat liturgicznych. Konferencje Biskupów mogą wprowadzić do liturgii żałobnej jeszcze inny kolor, bardziej odpowiadający mentalności danego ludu; kolor ten jednak nie może obrażać uczuć bólu

⁹⁷ Motu proprio „Pastorale munus”, fac. 5. AAS. 56 (1964) 5; Pawluk T.: Uprawnienia biskupów dotyczące Mszy św. i sakramentów św. zawarte w Motu proprio „Pastorale munus”. *Studia Warmińskie* 2 (1965) 296—298.

ludzkiego oraz powinien ukazywać nadzieję chrześcijańską oświeconą tajemnicą paschalną (n. 23).

3) Przy absolucji *responsorium Libera me, Domine* można zastąpić innym, wziętym z *Matutinum* żałobnego, np. *Credo quod Redemptor meus vivit, Qui Lazarum resuscitasti, Memento mei, Deus, Libera me, Domine, de viis inferni* (n. 24).

Wszystkie powyższe zmiany zmierzają do tego, by Msza św. żałobna utraciła swój pozorny charakter przygnębiający, a będąc podobną do innych — tchnęła nadzieją, a nawet pewnego rodzaju weselem z wiary w Chrystusa Pana i życie pozagrobowe, jak to było w pierwszych wiekach chrześcijaństwa.

Zmiany dotyczące szat liturgicznych:

1) Podczas Mszy św. można nie używać manipularza (n. 25).

2) Aspersji niedzielnej przed sumą, poświęcenia popiołu i posypania nim głów w Środę Popielcową, oraz absolucji przy katafalku można dokonywać w ornatcie (n. 26).

3) Koncelebrujący Mszę św. powinni mieć na sobie szaty liturgiczne takie, jakie zwykli nakładać, gdy sami celebrują. Jednakże na podstawie poważnej przyczyny, którą może stanowić np. znaczna liczba koncelebrujących i brak odpowiedniej ilości paramentów, koncelebrujący, za wyjątkiem głównego celebransa, mogą mieć na sobie z szat liturgicznych tylko albę i stulę (n. 27).

Powyższe zmiany dotyczące szat liturgicznych mają duże znaczenie praktyczne. Manipularz, aczkolwiek symbolika jego od czasów średniowiecznych jest bardzo podniosła i pouczająca, często przeszkadza przy celebrze, np. spada z ręki, utrudnia wykonywanie niektórych czynności liturgicznych. Zamiana kapy na ornat, jak to ma miejsce np. po aspersji niedzielnej, lub ornatu na kapę przy innych obrzędach odprawianych po Mszy św., wymaga pewnego zachodu, zwłaszcza gdy jest brak usługujących. Zresztą niektóre małe i biedne kościoły może nie stać na zakup kap. Zezwolenie natomiast kapłanom na koncelebrę bez obowiązku wkładania na siebie ornatu umożliwi częstsze praktykowanie tego podniesłego obrzędu oraz liczniejszy w nim udział.

Zmiany dotyczące stosowania języka narodowego:

Kompetentna władza terytorialna może, zgodnie z zasadami ustalonymi w soborowej Konstytucji o Liturgii św. (art. 36 § 3 i 4), wprowadzić język narodowy również do kanonu Mszy św., oraz do całego obrzędu święceń kapłańskich (n. 28).

W ten sposób język narodowy może wejść do wszystkich części Mszy

św. Chodzi o to, by udział wiernych we Mszy św. był jak najpełniejszy, owocny i czynny. Język narodowy w kanonie mszalnym odmawianym głośno może mieć duże znaczenie pastoralne szczególnie wtedy, gdy ołtarz otaczają mniejsze lub specjalne grupy wiernych.

3. ODNOWA OBRZĘDÓW KONCELEBRY I KOMUNII ŚW. POD DWIEMA POSTACAMI

Sobór Watykański II w swej Konstytucji o Liturgii św. nawiązując do dawnej tradycji rozszerzył prawo koncelebrowania na liczne przypadki, nakazując jednocześnie sporządzić nowy obrzęd koncelebry i umieścić go w Pontyfikale i Mszale Rzymskim (art. 57—58). Opracowanie nowego obrzędu koncelebry Ojciec św. Paweł VI zlecił Radzie powołanej do wykonania Konstytucji o Liturgii św. Redakcja tegoż obrzędu, uprzednio wielokrotnie poddawana ocenie doradców, została jednomyślnie przyjęta przez Radę dnia 19 czerwca 1964 r. Jednakże przed ostatecznym zatwierdzeniem postanowiono obrzęd ten wprowadzić w życie tymczasowo tytułem eksperymentu. Wreszcie po uwzględnieniu nadesłanych uwag i życzeń obrzęd koncelebry przedstawiono Ojcu św., który w dniu 4 marca 1965 r. w szczególny sposób go zatwierdził, polecił ogłosić, wprowadzić w życie od Wielkiego Czwartku, tj. od dnia 15 kwietnia 1965 r., oraz umieścić w Pontyfikale i Mszale Rzymskim.

Spełniając postanowienie Soboru Watykańskiego II Rada do wykonania Konstytucji o Liturgii św. opracowała wraz z obrzędem koncelebry również obrzęd Komunii św. pod dwiema postaciami. Obrzęd ten określa sposób i okoliczności, w których wolno tak duchownym jak i osobom zakonnym oraz świeckim przyjmować Eucharystię pod dwiema postaciami.

Obrzędy koncelebry i Komunii św. pod dwiema postaciami zostały ogłoszone dekretem ogólnym św. Kongregacji Obrzędów z dnia 7 marca 1965 r.⁹⁸

Nowy obrzęd koncelebry zawiera szczegółowe rubryki, ujęte w 155 numerowanych pozycjach, dotyczące różnych rodzajów Mszy św. koncelebrowanej, a mianowicie: pontyfikalnej, uroczystej, śpiewanej, czytanej, w czasie święceń kapłańskich, konsekracji biskupiej i benedykcji opata, oraz dla kapłanów chorych. Zgodnie z postanowieniem Konstytucji o Liturgii św. koncelebrowanie jest dopuszczalne: 1) w Wielki Czwartek, 2) w czasie soborów, zebrań biskupów i na synodach, 3) z okazji benedykcji opata, oraz 4) za pozwoleniem ordynariusza, do którego należy osądzanie użyteczności koncelebry, w czasie rozmaitych zebrań kapłanów diecezjalnych i zakonnych, a także gdy chodzi o Msze św. konwentualne lub główne w kościołach i kaplicach, jeżeli pożytek wiernych nie wymaga pojedynczej celebry wszystkich obecnych kapłanów.

⁹⁸ AAS 57 (1965) 410—412.

Jednakże każdy kapłan ma zawsze zastrzeżoną możliwość pojedynczego odprawiania Mszy św., byleby nie równocześnie z koncelebrą w tym samym kościele i nie w Wielki Czwartek.

Gdy chodzi o Komunię św. pod dwiema postaciami, to wolno jej udzielać za pozwoleniem biskupa następującym osobom: 1) wyświęconym w czasie danej Mszy św., 2) diakonowi i subdiakonowi asystującym podczas Mszy św. pontyfikalnej lub uroczystej, 3) ksieni, która w czasie danej Mszy św. przyjęła benedykcję, 4) dziewicom konsekrowanym w czasie danej Mszy św., 5) małżonkom w czasie Mszy św. ślubnej, 6) profesom, którzy w czasie danej Mszy św. złożyli śluby, 7) nowo-ochrzczonym w czasie Mszy św., która następuje po ich chrzcie, 8) dorosłym, którzy w czasie danej Mszy św. przyjęli sakrament bierzmowania, 9) ochrzczonym, ponownie przyjętym do jedności z Kościołem, 10) ksieni, dziewicom konsekrowanym, małżonkom i profesom obchodzącym swój jubileusz.

Wyżej wymienione osoby, podobnie jak kapłani koncelebrujący, mogą przyjmować Komunię św. pod postacią wina z tego samego kielicha, co i celebrans, albo bezpośrednio, albo za pomocą rurki srebrnej lub łyżeczki, albo też przez zamoczenie części hostii; w pierwszych trzech przypadkach formułą komunijną są słowa: *Sanguis Christi*, w ostatnim natomiast: *Corpus et Sanguis Christi*. Na słowa formuły komunikujący się odpowiadają: *Amen*.

Komunia św. w pierwszych wiekach chrześcijaństwa udzielana była wiernym pod dwiema postaciami. Z czasem jednak na Zachodzie wytworzył się zwyczaj przyjmowania Komunii św. tylko pod postacią chleba. Sobór w Konstancji na sesji XIII w dniu 15 czerwca 1415 r. potwierdził zwyczaj przyjmowania Komunii św. przez wiernych pod jedną postacią⁹⁹. Następnie Sobór Trydencki na sesji XXI w dniu 16 lipca 1562 r. oświadczył, że pod każdą postacią przyjmuje się w pełni całego Chrystusa Pana i prawdziwy sakrament, oraz że wierni nie są obowiązani przykazaniem Bożym lub koniecznością osiągnięcia zbawienia do przyjmowania Eucharystii pod dwiema postaciami¹⁰⁰. Pius IV w r. 1564 udzielił przywileju Komunii kielicha dla Austrii, Niemiec i Węgier. Z przywileju tego jednakże z czasem zrezygnowano, gdyż nie chciano przez Komunię św. pod dwiema postaciami upodabniać się do wyznawców reformacji. Obecnie przyjmowanie Komunii św. pod dwiema postaciami nie stwarza niebezpieczeństwa dla wiary, dlatego Sobór Watykański II mógł zmienić dotychczasową praktykę nie naruszając orzeczeń Soboru Trydenckiego.

⁹⁹ Szymusiak J.-Głowa S.: *Breviarium Fidei*. Poznań 1964, s. 475.

¹⁰⁰ Tamże, s. 494.

IV. KIERUNKI DALSZEJ ODNOWY MSZY ŚW.

Dotychczasowa odnowa Mszy św. z punktu widzenia rubrycystycznego zdaje się być niewielka, ma ona jednak poważne znaczenie duszpasterskie. Znaczne uwydatnienie poszczególnych części Mszy św. przyczyniło się do głębszego zrozumienia tajemnicy Ofiary eucharystycznej. Zwłaszcza pierwsza część Mszy św., tzw. liturgia słowa, nabrała rumieńców i właściwego znaczenia dzięki oczyszczeniu jej od niepotrzebnych dodatków i przywróceniu pierwotnego charakteru. Ponadto wiele liturgicznych czynności mszalnych odznacza się szlachetną prostotą, która bardziej odpowiada duchowi naszych czasów.

Soborowa odnowa Mszy św. nie zakończyła się wprowadzeniem wyżej opisanych zmian, ale rozpoczęła się. Do tego rodzaju stwierdzenia upoważniają nas słowa tak pierwszej jak i drugiej Instrukcji wykonawczej do Konstytucji o Liturgii św. W pierwszej Instrukcji wykonawczej z dnia 26 września 1964 r. czytamy: „Zanim cały układ mszalny zostanie odnowiony...” Podobnie wyraża się druga Instrukcja wykonawcza z dnia 4 maja 1967 r.: „Chociaż nie wszystkie proponowane zmiany, przynajmniej obecnie, mogły zostać uwzględnione, to jednak niektóre z nich... nie sprzeciwiające się przyszłej i ostatecznej odnowie liturgicznej, mogą być wprowadzone w życie natychmiast, jako że są pożyteczne dla stopniowego przeprowadzenia tejże odnowy liturgicznej”. A więc dotychczasowa odnowa liturgiczna Mszy św. ma charakter tymczasowy, fragmentaryczny.

W jakim kierunku pójdzie dalsza odnowa Mszy św.? Kierunek ten został określony ogólnie naprzód w art. 21 Konstytucji o Liturgii św.: „Ta odnowa ma polegać na takim układzie tekstów i obrzędów, aby one jaśniej wyrażały święte tajemnice, których są znakiem i aby wierni chrześcijanie, o ile to możliwe, łatwo mogli je zrozumieć i uczestniczyć w nich w sposób pełny, czynny i zbiorowy”. Jest to ogólna zasada całej odnowy liturgicznej. W odniesieniu do odnowy Mszy św. zasada ta została wyrażona bardziej szczegółowo w art. 50: „Układ mszalny należy tak przerobić, aby jaśniej wystąpiło właściwe znaczenie i wzajemny związek poszczególnych części, a pobożny i czynny udział wiernych stał się łatwiejszy. W tym celu obrzędy należy uprościć, zachowując wiernie ich istotę; należy opuścić to, co z biegiem czasu stało się powtórzeniem lub dodatkiem bez większej korzyści; pewne natomiast elementy, zatracone w ciągu wieków, należy przywrócić stosownie do pierwotnej tradycji Ojców Kościoła, o ile to będzie pożyteczne lub konieczne”.

W oparciu o powyższe zasady odnowy oraz dotychczasowy sposób i zakres ich realizacji można twierdzić, że Msza św. jeszcze bardziej zmieni

swój kształt zewnętrzny. Kontynuowana odnowa liturgiczna będzie starała się Mszę św. jeszcze bardziej upodobnić do tych, które były odprawiane w starożytności chrześcijańskiej, których opisy przekazują nam Ojcowie Kościoła. W odnowie Mszy św. w dalszym ciągu będzie chodziło o wprowadzenie do jej obrzędów szlachetnej prostoty i odrzucenie mało znaczących elementów. Np. nie jest wykluczone, że dla uwydatnienia dydaktycznej części Mszy św., tj. liturgii słowa, zniknie w przyszłości *Kyrie*, a może i *Gloria*, tym bardziej, że przedłużają one znacznie Mszę św. śpiewaną; cześć dla Trójcy Najświętszej wyrażoną w tych modlitwach można będzie ukazać w sposób specjalny w kanonie mszalnym¹⁰¹.

Z pewnością zostanie istotnie zmieniony kanon Mszy św. Dotychczasowy tekst rzymskiego kanonu mszalnego jest w wielu miejscach mało zrozumiały, nie pobudza wiernych do czynnego udziału we Mszy św. Poszczególne części kanonu nie są logicznie zwarte, nie mają ze sobą bezpośredniego związku. Kanon rzymski powinien ukazywać historię zbawienia, jak to czyni liturgia wschodnia, która posiada nawet kilka różnych kanonów mszalnych¹⁰². Przy układaniu nowego kanonu mszalnego z pewnością będzie wzięty pod uwagę również aspekt ekumeniczny¹⁰³. Być może, że obecny kanon rzymski, ze względu na szacunek dla tradycji, wejdzie do nowego mszału, jako jeden z wielu.

Msza św. najbardziej upodobni się do Mszy św. pierwszych wieków chrześcijaństwa, jeżeli będą brali w niej czynny udział wszyscy wierni. Aktywna bowiem postawa wiernych była zasadniczą cechą liturgii starożytnej. Sobór Watykański II w wielu miejscach Konstytucji o Liturgii św. mocno podkreśla konieczność czynnego udziału wiernych we Mszy św. i w całej liturgii. „Kościół bardzo troszczy się o to — stwierdza Konstytucja — aby obecni podczas tego misterium wiary chrześcijanie nie byli jak obcy i milczący widzowie, lecz aby przez obrzędy i modlitwę tę tajemnicę dobrze rozumieli, w świętej czynności uczestniczyli świadomie,

¹⁰¹ Niektórzy poważni liturgiści uważają, iż Msza św. w wyniku ostatecznej odnowy będzie mogła mieć następujący schemat: I. Antyfona na wejście wraz z psalmem. Pozdrowienie. Modlitwa. II. Czytanie Pisma św. Starego Testamentu. Śpiew. Czytanie Listów Apostolskich. Śpiew. Czytanie Ewangelii. Wyznanie wiary. Modlitwa powszechna. III. Antyfona wraz z psalmem na ofiarowanie. Oblacja chleba i wina przy użyciu jedynie modlitwy nad darami ofiarnymi. Prefacja wraz z kanonem i doksolgią. Modlitwa Pańska. Łamanie chleba — Agnus Dei. Antyfona komunijna z psalmem. Spożycie Ciała i Krwi Pańskiej. Chwila ciszy. Modlitwa pokunijna. IV. Rozpuszczenie wiernych i błogosławieństwo (*Ephemerides lit.* 81 (1967) 10).

¹⁰² Vagaggini C.; Il canone della Messa e la riforma liturgica. Torino 1966; Tenze: Le Canon romain et la réforme liturgique. *La Maison-Die* 1966, nr 87, s. 134—140.

¹⁰³ Berti C.-Colabuigi I.; Due progetti di canone eucaristico per il rito romano nella luce ecumenica. *Ephemerides lit.* 81 (1967) 3—69. Autorzy podają dwa schematy rzymskiego kanonu mszalnego, opracowane na podstawie źródeł biblijnych i liturgicznych tak zachodnich jak i wschodnich, a więc o znaczeniu ekumenicznym.

pobożnie i czynnie, byli kształtowani przez słowo Boże, posilali się przy stole Ciała Pańskiego i składali Bogu dzięki, a ofiarując niepokalaną hostię nie tylko przez ręce kapłana, lecz także razem z nim uczyli się samych siebie składać w ofierze i przez pośrednictwo Chrystusa z każdym dniem doskonalili się w zjednoczeniu z Bogiem i wzajemnie ze sobą, aby w końcu Bóg był wszystkim we wszystkich" (art. 48). Konstytucja o Liturgii św. zleca, aby wiernych tak wychować, by wykonywali aklamacje, odpowiedzi liturgiczne, psalmy, antyfony, pieśni, a także spełniali czynności lub gesty przepisane, przybierali właściwą postawę (art. 30). Ponadto Konstytucja nakazuje, aby w księgach liturgicznych, które mają być poddane rewizji, a więc i w mszale, znalazły się odpowiednie rubryki przewidyujące rolę wiernych w czynnościach liturgicznych (art. 31). Potrzeba czynnego udziału wiernych we Mszy św. została ostatnio mocno podkreślona również w Instrukcji św. Kongregacji Obrzędów *Musicam sacram* z dnia 5 marca 1967 r. o muzyce w Liturgii św.¹⁰⁴ Możemy więc wnioskować, że w przyszłej Mszy św. zostanie jeszcze bardziej uwydatniony element społeczny, polegający na czynnym zaangażowaniu w niej wszystkich wiernych, oczywiście z zachowaniem odpowiedniego podziału ról.

Należy tu obiektywnie stwierdzić, że jest rzeczą prawie niemożliwą wciągnięcie wiernych do czynnego udziału we Mszy św. bez wprowadzenia do liturgii mszalnej w odpowiednim zakresie języka narodowego. Nieznajomość liturgicznego języka łacińskiego u wiernych była przecież istotną przyczyną oddalenia się ich od ołtarza. Należy więc spodziewać się, że we Mszy św. coraz więcej miejsca będzie zajmować język narodowy, a uprzedzenia istniejące na tym tle w niektórych środowiskach będą musiały zniknąć.

¹⁰⁴ N. 15: „Fideles munus suum liturgicum implent, plenam illam, consciam atque actuosam participationem praestando, quae ab ipsius Liturgiae natura postulat, et ad quam populus christianus, vi Baptismatis, ius habet et officium. Haec autem participatio: a) in primis interior sit oportet, qua nimirum fideles mentem mentem suam ad Deum extollere, per interiorem participationem, contendunt”. b) attamen etiam exterior esse debet, idest quae interiorem participationem manifestet per gestus et corporis habitus, per acclamationes, responsiones et cantum. Edoceantur quoque fideles ut, ea auscultantes, quae ministri aut schola cantant, mentem suam ad Deum extollere, per interiorem participationem, contendunt”.

N. 16: „Nihil sollemnius vel iucundius potest in sacris celebrationibus exhiberi, quam coetus qui totus suam fidem et pietatem cantu exprimit. Proinde totius populi actuosa participatio, quae cantu manifestatur, sedulo promoveatur hac ratione: a) Comprehendat imprimis acclamationes, responsiones salutationibus sacerdotis et ministrorum et in precibus litanicis, ac praeterea antiphonas et psalmos, necnon versus intercalares seu responsa repetita, atque hymnos et cantica. b) Per aptam catechesim et exercitationes, populus gradatim ducatur ad ampliorem in dies immo plenam, participationem praestandam in iis quae ad ipsum pertinent. c) Aliqui tamen cantus populi, praesertim si fideles nondum fuerint sufficienter instructi, aut si modi musici adhibentur e pluribus vocibus compositi, poterunt etiam uni scholae tribui, dummodo populus ab aliis partibus ne excludatur, quae ad ipsum spectant. Probandus autem non est usus tribuendi uni scholae cantorum universum cantum totius „Proprii” totiusque „Ordinarii”, populo a participatione in cantu penitus exclusus”. AAS 59 (1967) 304—305.

Można przypuszczać, że i do Mszy św. w pewnym zakresie będzie miał zastosowanie przepis art. 38 Konstytucji o Liturgii św., zawierający zalecenie: „Zachowując istotną jedność rytu rzymskiego należy więcej miejsca pozostawić różnicom i przystosowaniom do rozmaitych ugrupowań, regionów i narodów, zwłaszcza na terenach misyjnych; zasadę tę należy uwzględnić przy poprawianiu ksiąg liturgicznych, strukturze obrzędów i ustanawianiu rubryk”. Kościół bowiem w sprawach, które nie dotyczą wiary lub dobra powszechnego, nie chce narzucać sztywnych form jednolitych, nawet w tak ważnej dziedzinie jak liturgia. Kościół ceni i popiera duchowe piękno i kulturę różnych narodów, dlatego to, co w obyczajach tych narodów nie jest przeciwne wierze i obyczajowości chrześcijańskiej, niekiedy przyjmuje do swojej liturgii. Liturgia przystosowana do charakteru i tradycji narodów, uwzględniająca okoliczności miejsca i osób, łatwiej może przemówić do dzisiejszego człowieka. Do terytorialnej władzy kościelnej będzie należało określenie, oczywiście w granicach ustalonych w nowych księgach liturgicznych, sposobu dostosowania kultu Bożego do tradycji i ducha narodów (art. 37—40). W odniesieniu do Mszy św. chodzić tu będzie, poza językiem liturgicznym, głównie o muzykę, a w pewnej mierze także symbolikę, szaty liturgiczne.

Konstytucja o Liturgii św. aczkolwiek odnowę liturgii widzi głównie w powrocie do zdrowej tradycji i wzorów starochrześcijańskich, to jednak otwiera drogę i do postępu, zezwalając na wprowadzenie do liturgii nowości, jeżeli wymaga tego prawdziwe i niewątpliwe dobro Kościoła. Konstytucja jedynie zastrzega, aby nowe formy wyrastały niejako organicznie z form już istniejących (art. 23). Nie jest więc wykluczone, że odnowiona Msza św. będzie miała nowe elementy, dotychczas nieznanne.

Trzeba jednak pamiętać, że głównym celem dokonywanej się odnowy liturgicznej nie są same zmiany tekstów i obrzędów, ani nawet sama dążność do przywrócenia liturgii starożytnej formy, lecz dążność do jak najbardziej czynnego i owocnego w niej uczestnictwa wszystkich wiernych, a poprzez to uczestnictwo do pogłębienia życia chrześcijańskiego, do zjednoczenia wiernych w Chrystusie, do uwielbienia Boga. Dlatego równoległe z zewnętrzną odnową Mszy św. musi iść wyrobienie liturgiczne duszpasterzy oraz pogłębienie życia liturgicznego wśród wiernych.

Stolica Apostolska w różnych ośrodkach zezwoliła już na Mszę św. w nowych opracowaniach, z uwzględnieniem potrzeb lokalnych, o charakterze eksperymentalnym. Na wyniki tych eksperymentów oraz ostateczne opracowanie kształtu Mszy św. zapewne poczekamy niedługo. Dotychczasowy kierunek odnowy Mszy św. napawa optymizmem i nadzieją, że przyszły porządek mszalny osiągnie cele zakreślone przez Sobór Watykański II.

Pracami nad wprowadzeniem w życie soborowej Konstytucji o Litur-

gii św., a tym samym i nad nowym układem mszalnym, kieruje powołane przez Papieża Pawła VI *Consilium ad exsequendam Constitutionem de sacra Liturgia*, czyli Rada do wykonania Konstytucji o Liturgii św.¹⁰⁵ W skład powyższej Rady Liturgicznej wchodzi kilkudziesięciu członków, przeważnie biskupów, reprezentujących zgodnie z art. 25 Konstytucji o Liturgii św. różne narodowości, działających pod przewodnictwem kardynała J. Lercaro, arcybiskupa Bolonii. Z Radą Liturgiczną współpracują liczni biegli powołani z różnych narodów. Praca Rady Liturgicznej oparta jest na 40 zespołach. Zespołom tym powierzono do opracowania poszczególne działy wchodzące w skład planowanej odnowy liturgicznej. Nad odnową liturgii Mszy św. pracuje aż osiem zespołów. Zadaniem ich jest przeredagowanie całej Mszy św. w świetle wytycznych Soboru. Zespoły te prowadzą pracę bodaj najbardziej odpowiedzialną i interesującą ogół wiernych.

Rada do wykonania Konstytucji o Liturgii św., obok swej zasadniczej działalności, również wydaje biuletyn pod nazwą *Notitiae*, w którym między innymi udziela odpowiedzi na przedłożone wątpliwości dotyczące soborowej odnowy liturgicznej. Odpowiedzi te jednak nie mają charakteru oficjalnego, lecz tylko orientacyjny. Przyczyniły się one już do tymczasowego rozstrzygnięcia wielu kwestii związanych z odnową Mszy św.

Doborowy skład członków i rzetelne metody pracy Rady do wykonania Konstytucji o Liturgii św. gwarantują powodzenie dalszej odnowy Mszy św.¹⁰⁶

* * *

W czasie druku niniejszego artykułu ukazała się Instrukcja św. Kongregacji Sakramentów *Eucharisticum mysterium* o kulcie tajemnicy eucharystycznej z dnia 25. V. 1967 r., obowiązująca od dnia 15. VIII. 1967 r. (AAS 59 1967 539—573). Instrukcja ta, będąca syntezą liturgicznego stanu prawnego dotyczącego kultu eucharystycznego, wyprowadza pewne praktyczne wnioski odnoszące się do Mszy św., które przynajmniej w wielkim skrócie należy tu odnotować, jako posoborowe innowacje mszalne, a mianowicie: 1) Należy unikać odprawiania Mszy św. prywatnie w tym samym czasie co i Msza św. z udziałem ludu, zwłaszcza w niedziele i święta nakazane, a to w tym celu, aby nie rozpraszać wiernych manifestujących zwartą jedność (n. 17). 2) Popołudniową Mszę św. sobotnią, przez wysłuchanie której za zgodą Stolicy Ap. zadośćczyni się obowiązkowi wysłuchania Mszy św. w niedzielę, należy odprawiać według kalendarza przewidzianego na niedzielę, wraz z homilią i modlitwą wiernych. W sobotę zaś

¹⁰⁵ AAS 56 (1964) 479—480.

¹⁰⁶ *Consilium ad exsequendam Constitutionem de sacra Liturgia. Ephemerides lit.* 79 (1965) 160—164. — Z Polaków członkiem Rady Liturgicznej jest Bp Franciszek Jop, Ordynariusz Opolski.

przed Zesłaniem Ducha Św. należy odprawić Mszę św. o wigilii, dodając *Credo*. Podobnie Msza św. w sobotę przed Bożym Narodzeniem powinna być odprawiona o wigilii, przy użyciu białych szat liturgicznych, z *Alleluja* i prefacją o Bożym Narodzeniu. Msza św. w Wielką Sobotę jest zawsze Mszą św. Wigilii Paschalnej, której nie wolno odprawiać przed zachodem słońca (n. 28). 3) Powiększone zostały przypadki, w których wolno wiernym udzielać Komunii św. pod dwiema postaciami (n. 32). 4) Komunii św. wolno udzielać wiernym stojącym lub klęczącym — w zależności od tego, jak zadecyduje Konferencja Biskupów (n. 34). 5) W przypadkach konieczności i za zgodą biskupa wolno udzielić Komunii św. tylko pod postacią wina (n. 41). 6) Na ołtarzu, przy którym odprawia się Msza św., nie może być wystawiony N. Sakrament, który zawsze powinien ukazywać się jako owoc konsekracji (n. 55, 61). 7) Wystawienie N. Sakramentu, o ile ma charakter uroczysty i ma być dłuższe, powinno rozpoczynać się po Mszy św., podczas której powinna być konsekrowana hostia przeznaczona do wystawienia, a to dla uwydatnienia charakteru ofiarnego Eucharystii. Msza św., po której następuje wystawienie, kończy się formułą *Benedicamus Domino*, z pominięciem błogosławieństwa (n. 60).

ARGUMENTUM

DE CONCILII OECUMENICI VATICANI II ACCOMMODATA RENOVATIONE LITURGICA SACRIFICII MISSAE

In articulo praebetur imprimis conspectus modorum, quibus Ecclesia saeculorum decursu sacrificium Missae celebrabat. In hac celebratione omnia quae sunt a Deo et ad essentiam liturgiae pertinent, usque ad hodiernam diem immutabiliter permanent, contingentia autem elementa sub variarum circumstantiarum influxu a pristina traditione sanctorum Patrum recederunt et pervenerunt ad formas, quae hominum menti nostra in aetate minus respondent.

Concilium Vaticanum II in sua *Constitutione de sacra Liturgia* pro instauratione ordinis Missae sequentes regulas statuit: 1) in partium propria ratione necnon mutua connexione maior claritas eluceat; 2) participatio fidelium facilius reddatur; 3) ritus, probe servata eorum substantia, simpliciores fiant; 4) quae temporum decursu duplicata vel minus utiliter addita fuerunt, omittantur; 5) restituantur ad pristinam sanctorum Patrum normam nonnulla quae temporum iniuria deciderunt, prout opportuna vel necessaria videantur. Praeterea a Concilio praecipitur, ut thesauri biblici largius in Missa aperiantur; ut homilia diebus dominicis et festis de praecepto in Missis concurrente populo celebratis pronuncietur; ut oratio communis restituatur. Concilium quoque statuit, ut linguae vernaculae in Missis cum populo celebratis congruus locus a competenti auctoritate ecclesiastica tribui possit.

Instructio diei 26 septembris 1964 a. ad executionem *Constitutionis de sacra Liturgia recte ordinandam*, necnon novus *Ordo Missae et Ritus servandus in celebratione Missae* die 14 decembris 1964 a. promulgati, deinde *Instructio altera* diei 4 maii 1967 a. aliaeque nonnulla Sedis Apostolicae documenta, iam partim summa cum laude principia conciliaria instaurationis Missae in praxim deduxerunt, labores nihilominus continuantur, quorum ope matura recognitio et renovatio totius Missae, canone haud excepto, sperantur.